

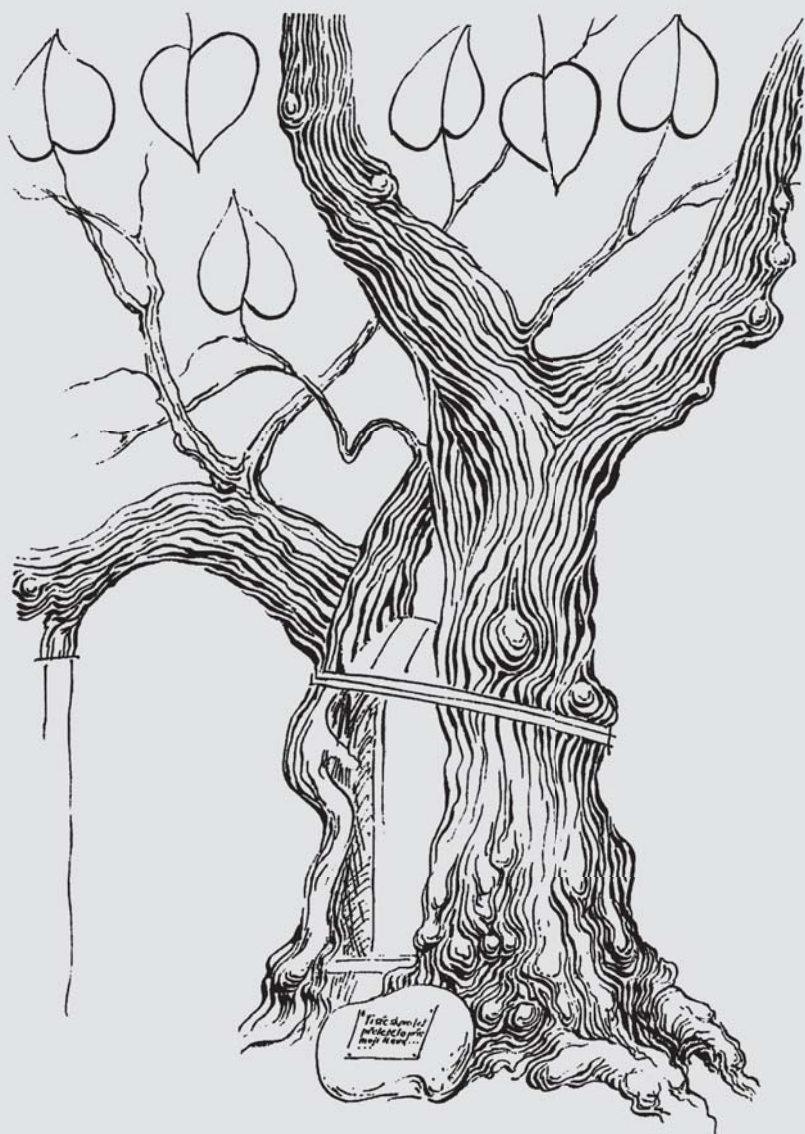
VÝZNAMNÉ STROMY

MARIE HRUŠKOVÁ
LUBOŠ ÚRADNÍČEK

A JEJICH
ZOBRAZENÍ
MEZI
NEHMOTNÝMI
PAMÁTKAMI
NÁRODNÍ
KULTURY

VÝZNAMNÉ STROMY

A JEJICH ZOBRAZENÍ MEZI NEHMOTNÝMI
PAMÁTKAMI NÁRODNÍ KULTURY

VÝZNAMNÉ STROMY

A JEJICH ZOBRAZENÍ MEZI NEHMOTNÝMI
PAMÁTKAMI NÁRODNÍ KULTURY

Marie Hrušková
Luboš Úradníček

MINISTERSTVO
KULTURY

Vydala Mendelova univerzita v Brně
v nakladatelství Lesnická práce, s.r.o.
v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu
a experimentálního vývoje národní a kulturní identity
na léta 2016–2022 (NAKI II), v projektu Významné stromy –
živé symboly národní a kulturní identity, reg. č. DG 18P02OVV027,
podpořeného Ministerstvem kultury České republiky.

Obálka:

Telecí – Lukasova lípa, okres Svitavy, obvod kmenu 1197 cm (2021)

Březno – Dub Sv. Anny, okres Chomutov, obvod kmenu 460 cm (2021)

ISBN 978-80-7458-129-8

V přírodě, v krajině kolem nás, jsou stromy nejen nepřehlédnutelnými, ale především pro náš život zásadními. Proto byly – a zůstávají inspirací a častým námětem tvorby umělců, profesionálních i lidových. V lidové kultuře se často projevují inspirační vazby na stromy, právě proto, že stromy byly součástí života našich předků a jsou od nepaměti úzce spjaty s životem člověka. Dřevo stromů nás provází „od kolébky až po rakev“. A především mohutné či jinak významné stromy byly vždy člověkem obdivovány a uctívány. Křesťanská tradice střední Evropy akcentuje stromy jako nezbytný doplněk sakrálních objektů v krajině, ať už jde o stromy chránící malou kapličku v polích nebo lipovou alej mohutných stromů dotvářejících křížovou cestu ke kostelu či bazilice. Mohutné stromy také velmi často koexistují s lidovou architekturou a dotvářejí urbanistickou strukturu vesnických památkových rezervací a tvoří základní kostru památkově cenných zámeckých parků, městských sadů zakomponovaných do obrazu městských památkových rezervací a historických sídel.

Také naše lidová kultura je bohatá na památky, které často přijímáme naprosto samozřejmě – staly se součástí našich životů, třebaže mnohé mají dávnou tradici. Odkaz předků, který je v nich obsažen, je i přes vzdálenost jejich vzniku nám srozumitelný. Památky přírody, kterými se tvorba lidových umělců inspirovala, jsou pro nás stále blízké, třebaže už žijeme jinak a v jiných životních podmínkách. To, co bývá někdy obrazně nazýváno „našimi kořeny“, v našich životech trvá.

V zákoně č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, v platném znění v § 46 je definována samostatná kategorie ochrany dřevin – památný strom. V této kategorii je možno chránit mimořádně hodnotné stromy, jejich skupiny nebo stromořadí. Mezi důvody jejich ochrany patří zejména vzrůst (velikost), stáří, ekologická a biologická hodnota, historická hodnota, hodnoty estetické a krajinotvorné i kulturní. Pojem „památný strom“ však nezohledňuje všechny aspekty hodnocení stromů, na kterých nám záleží a podle kterých stromy hodnotíme. Jak nazvat a kam zařadit strom, který ještě nemá dostatek let, ale je pěkný, perspektivní, a proto je ho třeba chránit? Když vichřice původní starý

památný strom zničila, že zbyl jen pahýl kmenu, jak označit (nazvat) vedle vyrůstající výmladek? Podobných příkladů je hodně. Proto jednotlivé stromy, skupiny stromů, stromořadí atd. jsou také označovány jako významný krajinný prvek, významný strom. Takové stromy jsou spojované v daném místě s nějakou důležitou událostí nebo byly vysazeny v nedávné době někým, kdo by neměl být zapomenut atd. Jsou to většinou stromy mladé a zatím nenaplnují představu památečnosti – přesto zasluhují pozornost. Je třeba takové stromy zmapovat, zaznamenávat jejich příběhy, starat se o ochranu, protože symbolika významných stromů je důležitá pro společnost i v novodobé historii (např. tzv. Lípy republiky, Lípy svobody).

Významné stromy, které jsou živými symboly kulturní identity a památkami nehmotné lidové kultury stejně jako pověsti vázané na konkrétní stromy památné (např. Zpívající lípa v Telecí, Husova lípa v Chlístově, Žižkův dub v Náměšti nad Oslavou aj.) Pouze zatím nejsou tak proslulé. Obdobně nacházíme v dílech lidových tvůrců mnoho památek, které v písních, pranostikách, pohádkách a jiných dílech lidové slovesnosti vypravují o významných stromech.

Pro naši publikaci jsme si oblast zúžili na velmi výrazný námětový okruh – na stromy. Pro zjednodušení výkladu o vývoji vztahu lidí ke stromům ho záměrně ukazujeme na všeobecně známějších pověstech o stromech památných. Princip je stejný u stromů ať památných nebo významných také proto, že stromy postupem vývoje lidské společnosti na sebe přijímají – nebo jsou jim dodávány – symbolické rysy charakterizující nikoli už jen přírodu, ale lidskou společnost a vztahy v ní.

Konkrétní příklady zpracování oblasti vztahu člověka a stromu jsou předkládány v této práci, vzniklé v rámci projektu NAKI, Významné stromy – živé symboly národní a kulturní identity.

doc. Ing. Luboš Úradníček, CSc.

Obsah

Úvod	11
------	----

I. POČÁTKY KULTU STROMŮ

Kult stromů v českých zemích	13
Víra v duši	16
Strom – námět a časté téma lidové slovesnosti	18

II. ODRAZ VZTAHŮ SE STROMY VE VYBRANÝCH DÍLECH

LIDOVÉ SLOVESNOSTI	23
Pověsti o stromech s historickými motivy	23
Vybrané příklady historických pověstí o stromech	26
Svatováclavský dub ve Stochově	26
Oldřichův dub v Peruci	28
Lípa Královská či Karlova v Klokočově	28
Dub Královský v lese Jehlovka	30
Svatovítská (Kapistránská) lípa v Jemnici	31
Husovy stromy	32
Husova lípa v Chlístově	34
Stromy spojované s Janem Žižkou a husity	34
Dub u Hrutova	37
Dub v Myšlíně	39
Lípa na Ostaši	40
Lípa v Krčíně	41
Lípy ve Zlaté Koruně	41
Dub u Doksan	43
Stromy spojované s jednotou bratrskou	44
Bratrská lípa v Kunvaldu	44
Lípa za Výprachticemi na Lanškrounsku	46
Lípa v Telecí	48
Pověsti o stromech připomínající umělce	49
Jiráskova lípa v Dobřanech	51

Havlíčkův dub v Proseči -----	52
Körnerův dub v Dalovicích -----	52
Stromy v místních pověstech -----	54
Rodové stromy -----	54
Stromy hraniční -----	56
Etiologické pověsti o stromech -----	59
Etymologické pověsti o stromech -----	59
Pověrečné povídky -----	60
Dub sv. Prokopa v Chotouni -----	60
Dub v Opalicích -----	60
Habr u Vyhnánkova -----	62
Dub v Březně -----	62
Duby v Dolní Rokytnici -----	63
Borovice u Kostelce nad Orlicí zvaná „Erbenka“ -----	63
Borovice ve Svídnici -----	63

III. PŘÍKLADY ZOBRAZENÍ STROMŮ VE VYBRANÝCH DÍLECH ČESKÉ LITERATURY -----

Stromy jsou „hlavními hrdiny“ díla -----	65
Stromy jsou jednou z inspirací pro vznik díla -----	66
Pověst o stromu je přímým podkladem pro literární dílo nebo je jeho závažnou dějovou složkou -----	71
Práce věnované zamyšlením nad stromy a jejich místu v lidském životě -----	74
Zpracování námětu stromů a péče o ně od 60. let 20. století -----	77
 Závěr -----	82
Příloha -----	84
K. J. Erben: Vrba (1973) -----	84
J. Zeyer: Radúz a Mahulena (1898) -----	86
Alois Jirásek: Lucerna (1957) -----	87
Souhrn / Summary -----	90
Fotopříloha -----	93
Prameny a literatura -----	118

ÚVOD

Rostliny existovaly na zemi dříve než lidé, svou existencí lidem život umožnily. Původně byly stromy těmi silnějšími. Během vývoje společnosti se vzájemný poměr sil obrátil, díky rozvoji vědy a techniky dnes může člověk v několika vteřinách rozhodnout o nebytí stromu – přesto vzájemný vztah člověka a přírody trvá. A nezáleží na tom, zda si ho připouštíme či nikoli.

Stromy zůstávají podmínkou pro život, s jejich zánikem by zmizel i náš svět. Tuto moudrost či varování nemusíme hledat jen v dílech učenců – po svém se nás o tom snaží přesvědčovat i umění: to, které bývá nazýváno „velké“, ale platí to i pro drobná díla třeba lidových umělců, u kterých se nedá zjistit autor. Je to kouzelná a poučná štafeta zvyků a obyčejů, písní, pohádek a pověstí.

Při porovnávání s pohádkami mají pověsti v kultuře osobité místo – staly se součástí našeho světa a působí na ně vlivy, které je mohou proměňovat. Podle Jana Luffera (2014) *není důležité, nakolik je pověst pravdivá, ale nakolik je uvěřitelná. Její podstatou není zachycovat objektivní fakta, ale přizpůsobit dějiny lidové mentalitě. Kredibilita pověsti je určena spojením dvou faktorů: objektivně ověřitelné skutečnosti (existující objekt či místo, nezpochybnitelné historické události) a pověry či fantazie zkonstruované lidovou mentalitou.*

Naším tématem jsou stromy – jejich příběhy a pověsti o nich, které se staly za dlouhá staletí součástí našeho kulturního dědictví. Přesto není ani v současnosti dostatečné povědomí o širším významu stromů v životě lidí a v jejich myšlení. S tím souvisí specifčnost předkládané práce, která se týká poměrně úzce zaměřené problematiky: zobrazení památných a významných stromů a následného ocenění toho, v čem spočívá jejich přínos pro život národa.

Předkládaný text má napomáhat v orientaci po místu takto významných stromů především v české lidové slovesnosti. Ať však stromy nazýváme významnými nebo památnými, je vždy třeba si být vědomi neoddelitelnosti života lidí a života stromů a důležitosti stromů pro lidskou společnost.

PhDr. Marie Hrušková

Obr. 1: Svatováclavský dub ve Stochově

I POČÁTKY KULTU STROMŮ

KULT STROMŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Propojení života stromů se životy lidí představuje vztahy, které patří v přírodě i mezi lidmi k nejzákladnějším. Stromy tím, že žijí o tolik času déle než my, lidé, zůstávají svědky událostí, které o nás mnohé prozrazují, aniž si toho jsme vědomi. Porozumět těmto vztahům není jednoduché – probíhají v několika rovinách.

Nejsnáze se vyznáme v těch, u nichž k tomu, abychom jim porozuměli, není třeba fantazie – lidé dobře chápou všechno, z čeho mají prospěch. Proto vyjmenovat, čím konkrétně a jak jsou či jak byly stromy pro lidi důležité, není obtížné – už od dávných dob to vyplývalo hlavně z užitku, jež strom lidem poskytoval, ať to byly plody (ovoce, žaludy, bukvice, jádra oříšků), pryskyřice, lýko, které se používalo v sadařství, ale i na obuv a kabely, z proutí se pletly koše a vyplétaly ploty, dělala košťata, z kůry se vyrábělo tříslo potřebné k vydělávání kůží, duté kmeny stromů sloužily jako klátové úly. Lidová medicína používala odvary z květů a listů aj.

Hlavní užitek však skýtalo dřevo stromů: bylo materiálem na stavby obydlí, na nábytek na nástroje i povozy. Dřevo bylo také základním topivem, v milířích se ze dřeva pálilo uhlí. Také primitivní osvětlení, louče, byly ze dřeva. A to není ani zdaleka definitivní výčet. Ze dřeva byly oltáře i sochy světců, na poslední cestě byli mrtví ukládáni do rakví vydlabaných z kmenů stromů. Od kolébky po rakev strom lidi provázel. Je to užitečnost, která se dá zvážit a změřit a kterou lze snadno převést na peníze.

Jak ale vyčíslit to, že stromy například dokázaly chránit obydlí před vichrem, bleskem, ohněm, že zpevňovaly hráze rybníků a řek, ale také se podle nich mohli lidé v krajině lépe orientovat? Ne všechen užitek se dá v penězích vyčíslit a mnohé funkce stromů jsou i pro život dnešního člověka důležité a nezbytné. Jsou to stromy, které tvorbou kyslíku, ale i vůní květů ozdravují ovzduší, stromy udržují vláhu v krajině, brání jejímu vysušování, vytvářejí přirozené větrolamy. Jsou domovem hmyzu, ptactva a zvířat.

Třetí rovinu vztahů si lidé většinou ani nepřipouštějí, tak je pro ně samozřejmá. Ne vždy si uvědomují, jak stromy svou malebností, krásou, mohutností i bizarností vzrůstu, svou četností dotvářejí krajinu a dávají jí charakter. Že i v současnosti mají zásadní podíl na našem životním prostředí. A že v tom jsou nezastupitelné a nenahraditelné: *„Stromy existovaly na této planetě miliony let před tím, než vznikl náš druh, a díky jejich schopnosti čerpat oxid uhličitý z atmosféry, asimilovat uhlík a uvolňovat kyslík jsme se my – a další suchozemští živočichové – mohli vyvíjet. Stromy pomáhaly v průběhu času prostřednictvím fotosyntézy stabilizovat podnebí. Také přispěly k vytvoření půdy a pomohly zabránit půdní erozi.“* (Altman, 2002).

Abychom lépe pochopili místo stromů v našem životě, je třeba se vrátit do časů, kdy stromy byly vitálnější než lidé. Život našich předků byl poznamenán snahou o přežití ve světě, kde všechno kolem bylo o tolik mocnější než oni a často vůči nim nepřátelské. Každé střetnutí s okolním světem znamenalo nebezpečí. Lesy byly špatně přístupné, plné dravých zvířat, stromy se zdály být nezdolnými velikány. Proto lidé ke stromům přistupovali uctivě a s opatrností jako k někomu mocnému, na kom jsou závislí a koho si nesmějí rozhněvat.

A tak nejenže přisuzovali stromům duši, oni viděli v mimořádném, často věkovitém stromu i něco víc – tajemnou mocnost, které je třeba dávat dary jako poděkování za pomoc nebo přinášet oběti. Později přestali lidé uznávat strom za boha, ale ty stromy, které byly něčím

Obr. 2: Dub na Sv. Hoře

výjimečné, považovali za místo, kde mocné božské bytosti sídlí. Věřili, že prostřednictvím takových stromů mohou poznat vůli bohů.

Časem lidé začali žít na jednom místě, naučili se obdělávat půdu. Nemuseli už vyhledávat ve svém okolí výjimečný strom, jejich ochranným stromem se stal ten, který si záměrně vysadili na významném místě v osadě. Víra v ochrannou moc takového stromu byla později pravděpodobně posílena i pozdějšími starozákonnými představami o stromech rostoucích uprostřed ráje a chránících vše okolo. Zde je možné najít základy tradice návesních stromů, které bývaly středem dění v obci, byly oblíbené a lidé je měli v samozřejmé úctě.

Ochranná moc stromů byla přeneseně prisuzována i stromům vysazeným u obydlí. Lidé věřili, že ty zabrání přístupu zlých sil a démonů do jejich domovů. Živé koruny stromů skutečně nejednou ochránily střechy obydlí před rozšířením zhoubného ohně, svedly po svém kmenu nebezpečný blesk a v době válečné se stávaly i pevnou skrýší zásob a cenností. I proto byly tyto stromy považovány za dědictví, které jim zachovali předci. Nazývali je „rodovými stromy“ a představovaly propojení několika generací v rodině. Byly součástí domova a každý řádný hospodář o ně pečoval a vážil si jich.

S některými z těchto stromů byla spojována i věštba, jak se členům rodiny žijící pod ochranou jeho koruny bude dařit. Takové rodové stromy nebyly jen na vesnicích, ale známe i rodové stromy u hradů a zámků, které jsou také spojované s věštby.

I když později tento mýtus v původní podobě zanikl, strom si významné místo v lidském životě udržel. Strom se stal a zůstává předmětem lidových podání, ať je píseň, pohádka, pověst či pověra (viz dále).

VÍRA V DUŠI

Představy o posvátnosti stromů byly v myšlení dávných předků důležité. Současně věřili, že jejich vlastní život jim umožňuje duše, kterou každý člověk má. Živí lidé se mohou hýbat, jedit, bojují, plodí děti – tedy musejí mít v sobě nějakou zvláštní sílu. Ta když zmizí, člověk

přestane dýchat, přestane se pohybovat – je bez ducha nebo bez duše, tedy nežije. A stejné že je to se všemi ostatními živými tvory. Také rostliny kvetou, dávají plody, vyrůstají – v zimě bez listů sice vypadají, že jsou mrtvé, ale s novým jarem ožijou – tedy jejich duše se v nich znovu probudí a to je dokonce víc, než se stává lidem. Stromy obdivovali hlavně proto, že ve srovnání s lidským životem dokázaly žít dlouho, snad věčně. Věřili, že duše mohutného stromu musí být tak mocná, jako je ve srovnání se snadno zranitelnými a slabými lidmi silný strom.

A protože k životu potřebovali lidé vodu, tak věřili, že i studánky a řeky mají duši, půda že má duši, a proto že je některá úrodná a v jiné nic neroste, duši přisoudili i skále, z níž balvan někdy člověka zabil a jindy se mu vyhnul. Duši si představovali jako bytost, která v rostlinách, studánkách a kamenech aj. sídlí, personifikovali ji.

Mezi ty národy, které ctily kameny, studánky, stromy – tedy bytosti v nich usídlené – Slované patřili. Přírodu si oživovali a tím se jim zdála bližší a pochopitelnější. Niederle a Saturník (1934) uvádějí, že „*je to oživení přírody řadou bytostí nelidských nadaných nadpřirozenou silou.*“ A třebaže to měly být „bytosti nelidské“, aby s nimi mohli komunikovat, tedy si je představovali jako sobě podobné: krásné nebo šeredné, urostlé i zakrslé, někdy se lidem zjevující jindy záludné a nepřátelské.

Naši pohanští předkové tedy brali kameny, skály, vody a hlavně stromy jako sobě rovné – podle toho s nimi zacházeli. Bylo pro ně tedy samozřejmé se stromy mluvit, věřili, že strom a člověk se mohou dělit o žití. Věřili, že do stromu rostoucímu v místě, kde byl pohřben mrtvý, se přenese duše zemřelého a věřili, že strom zasazený při narození dítěte je jeho stromem životním atd. (Sobotka, 1879).

Podobných mýtů bylo v životě dávných předků mnoho – usnadňovaly jim život, protože jejich prostřednictvím se v ledačem ve svém životě mohli lépe vyznat. Současně však, jak to u mýtů bývá, jim přikazovaly, jak je třeba se chovat. Například, když to bylo nezbytné, mohli stromy kácet a použít jejich dřevo, ale nesměli je svévolně kazit nebo

ničit (Frazer, 1994). Je to příklad, jak mýtus – můžeme ho nazývat moudrým – nedovoloval, aby bylo ničeno prostředí, na kterém byli předkové životně závislí.

STROM – NÁMĚT A ČASTÉ TÉMA LIDOVÉ SLOVESNOSTI

Vybrané příklady

Ovocné stromy měly nejbližší lidským obydlím, patřily nejen pro užitek, ale i vůni a krásu k nejoblíbenějším dřevinám, byly na vesnici považovány – stejně jako čeledě a domácí zvířata – za členy rodiny. Nejvíce důkazů magických úkonů a starých obyčejů najdeme ve spojitosti právě s nimi (Sobotka, 1879). Například o Velikonocích dostávaly kousky mazanců a vejce, nejvíce je však obdarovávali o Vánocích. Možná je v tom i připomínka dávného donášení obětí, protože jsou zaznamenané zvyky, při nichž hospodáři přímo stromy ke štědrovečerní večeři zvali, jiní zase přinášeli zbytky z večeře ke stromům, dávali jim ořechy, kousek vánočky nebo chleba. Záměrné poškození stromu bylo považováno za jedno z největších provinění.

Je-li strom živý stejně jako člověk, pak pro naše předky nebylo těžké si představit, že život člověka a život stromu je propojený. Proto při narození dítěte bývalo zvykem, že zpravidla otec vysazoval strom, který se pak stal – jak tehdy věřili – „životním“ nebo „strážným“ stromem dítěte. Rostl s ním a podle toho, jak prospíval, lidé usuzovali, zda je děcko zdravé. Pokud strom uvadal, obávali se nemoci. Na Valašsku bývalo zvykem vylévat vodu z první koupele dítěte pod strom, od chlapce k jasanu, buku či smrku, protože věřili, že tak bude mít chlapec zajištěnou urostlou postavu a odolnost, od děvčete pod jablonoň, aby bylo milé a sladké jako jsou jablka (zvyk známý nejen u nás; např. ve Švýcarsku byla zasazována při narození dcery hrušeň, synovi vysazovali jablonoň).

Obdobné předpovědi spojené s životním stromem se týkaly i doby, kdy odešel už dospělý člověk „do světa“. Tehdy podle jeho stromu usuzovali, jak se mu daří. S tím byla spojená víra, že otec mohl nezdárného potomka potrestat i na dálku, když vykopal „jeho“ strom.

Jsou-li stromy živé – tedy musejí cítit bolest. Bolí je, když se sekerou zasekává do jejich kmenu, když ho pila zraňuje hlubokým řezem. Proto staří dřevorubci před začátkem kácení poprosili strom, který měli pokácet, o prominutí. Pokácení muselo být rychlé a odborné, aby strom netrpěl. Bývalo zvykem (např. v Horním Falcku, v Rakousích a někde i u nás), že dřevorubci sebe i strom před kácením pokřižovali. Mrzačit živý strom nebo ho bezdůvodně kácet bylo trestné.

V mýtech se často spojují protiklady – opakem zrození je smrt. Po pohřbu mrtvého lidé věřili, že jeho duše nachází útočiště v rostlině vysazené na hrobu. Známým příkladem je úvodní báseň Mateřídouška z Erbenovy Kytice. *...duše její se vrátila a vtělila se v drobnolistý kvítek, jímž mohyla svou pokryla. I poznaly děti matičku po dechu, poznaly ji a plesaly a kvítek ten, v němž našly útěchu, mateřídouškou nazvaly* (Erben, 1973). I proto cokoli vyrostlo na hrobě (stejně jako bylo na hrob položeno, postaveno) se stalo nedotknutelným, nikdo nic nesměl z hrobu brát – tedy ani trhat květy nebo lámat větvičky stromů. To ochraňoval jeden ze základních mýtů, že vše na hrobě patří zemřelým, je v tom skrytá jejich duše. Samozřejmě že součástí mýtu byl i trest při přestoupení zákazu.

V souvislosti s Erbenovými pověstmi, které napsal na základě zaznamenaných lidových pověstí, si připomeňme dávnou představu, známou i ze světové mytologie, že člověk může sdílet život s jakoukoli rostlinou, tedy i se stromem. Tak je tomu např. v básni Vrba, v níž K. J. Erben vycházel z lidové pověsti známé na Bydžovsku (viz níže).

Do stejného námětového okruhu patří i představa, že se člověk může proměnit ve strom. Dobrovolně, aby necítil bolest nebo aby unikl pronásledování, jindy že je možné člověka do stromu zaklít a ten se až do vysvobození musí se stromem dělit o život. Tyhle dávné představy dodnes známe především z lidových pohádek.

Obr. 3: Lípa v Kunvaldu

Názorným příkladem je lidová balada o dceři, kterou matka zaklela do javoru. Když uviděli „hudci“ štíhlý javor, chtěli si vzít z něho na housle dřevo „*Když ponejprv řáli, dřevo zavzdychalo, když podruhé řáli, krev se vyprýštila, když potřetí řáli, dřevo promluvílo: „Nesekejte, hudci, vy pěkní mládenci! Vřak řa nejsem dřevo, řa jsem krev a řelo. Jsem pěkná dřevečka tu z toho řestečka. Matka mne řaklela, když jsem vody řrala, s milým ři postřala: abyř řdřevěněla a řavorem řyla, řavorem vysokým s řím řistem řirokým...“*“ (Sobotka, 1879).

Lidé na stromech obdivovali to, co si řřáli sami získat: řivotní řílu. Napříkřad při uvědoměni si vnější podobnosti mezi vzrřstem stromu, tvarem jeho větví – a vlastním řelem: kmen řřipomínal řelo, větve rozpažené ruce, křra byla považována za křři, z které při poraněni řřýřší „bílá krev“ – mřza, řindy dokonce „krev řervená“ (u řisu). Pro nás řsou dnes tyto podobnosti řřákladem řřzných metafor, ale dřív je lidé řřijímali doslovně. „*Člověk měl strom za řytost ořivenou, on ři řředstavoval také řajemné řpojení mezi řivorem řvým a rostlinným.*“ (Sobotka, 1879).

Obdobně obdivovali řřždoroční opakování „ořivení“ u řistnatých stromů, což dokazují dochované řvyky a lidové obyřeje. Zvlášť zajímavé řsou řy, které naši řředkové řpojovali s řítáním řara a se řlavením Velikonoc. Stromy v nich mají řřznamné řísto a řříkřadů řidových řoled, které řsou do řoučasnosti řřznámé, je mnoho. Je řřak řřeba řřdřaznit, ře v magických řřkonech řlatilo, ře mohla řást zastupovat celek – ředy i větev mohla řřnamenat řakoby strom. Proto řerstvě řřezané řroutky řřvy řpletené do řpomlázky řyly řřvřodně magickým nástrojem a řřřlehání řakovou řpomlázkou řylo magickým řřkonem, řři němř se řmuři řřařřili řřřenést na řřívky a řřeny řřivotní řílu stromu (břřzy, řlísky, řalovce, řřvy). Ale pozor – k řtomu řřačil pouhý řdotek řpomlázkou, řnikoli řbřřřžení. Také není řbez řřajímavosti, ře řento řřvřodně řohanský řřyzk se řstal řsoučástí nejřřřznamnějších řřřřřanských řřvřátků.

Řředřtavy řřřkající se řřivota řřřrody a řřycházející z řřvřodních řřýtů se řudřřžovaly řřlavně ve řvenkovském řřřřřřdí, kde řyli lidé na řřřřřdě řtále řříce řavřisli. V řidovém řřovědomí se také řudřřžovaly řředřtavy

o nadpřirozených bytostech žijících v lese, v rybnících, ve studánkách a skalách. Lidé byli přesvědčeni, že se do stromů ukrývají víly a že víla zahyne, jestliže je strom zbytečně pokácený. To se týkalo i stromů, které byly vysazené v místě, kde se stalo neštěstí, kde někdo zahynul (obdoba smírčích křížů). Ty byly z počátku chráněny se stejnou úctou jako původní stromy posvátné. Příběhy o tom, proč byly stromy vysazené, se vypravovaly na dračkách, při besedách, různě je lidé upravovali – vypravování se postupně proměňovalo v pověsti. Ty se pak šířily ústní tradicí, a proto v sobě nesou znaky folklorní památky, jakými je neúplnost motivů, pozměňování děje nebo hodnocení pod vlivem doby.

Ve vývoji české folklorní tvorby je třeba v této souvislosti připomenout období od poslední třetiny 18. stol. do poloviny století devatenáctého – dobu národního obrození. Pro posílení národní myšlenky bylo využito i zcela samozřejmého vztahu ke stromům a tento kult pak rozšířila následná doba romantismu. Čeština se uchovala převážně jen na venkově, spolu s ní i staré obyčeje, zvyklosti a některé tradice – právě na ně se obrozenečtí nadšenci odvolávali. Ale zatímco původní mýty vyplývaly ze života dávných lidí – obrozenecký kult stromů byl rozšiřován uměle a využíván záměrně. K dobru je třeba připočítat, že toto využití původních mýtů, na kterých kult stromů stojí, sledovalo ušlechtilý cíl.

V převážné většině pověstí o stromech, kterým se tu věnujeme, nevznikly v době, o které vypravují, ale až dodatečně. Jsou tedy pověsti o památných stromech dokladem nikoli o době, do které se kladou, ale o myšlení doby, ve které vznikly.

II.

ODRAZ VZTAHŮ SE STROMY VE VYBRANÝCH DÍLECH LIDOVÉ SLOVESNOSTI

Doba poslední třetiny 18. století se stala pro vývoj novodobých národních dějin rozhodující. Snahou vlastenců bylo obrození národa – jeho jazyka, kultury, tradic. Proto mnoho tehdy vzniklých pověstí záměrně čerpalo z národní minulosti. Při porovnání způsobu zpracování je patrné, že tyto pověsti vycházejí z tradic původního kultu stromů, pouze bývají obměňovány náměty použité v jiných souvislostech a s jinými hrdiny.

POVĚSTI O STROMECH S HISTORICKÝMI MOTIVY

Při studiu shromážděného materiálu bylo zjištěno, že jako nejrozsáhlejší skupina se vydělují pověsti o stromech s motivem historickým. Na prvním místě jsou to pověsti vztahující se k jednotlivým významným osobnostem naší historie a kultury, v menším počtu pověsti o stromech, které jsou připomínkami historických událostí. Jestliže při rozboru těchto pověstí stavíme historičnost jako jedno z kritérií, pak je nezbytné v souvislosti s památnými stromy si uvědomit, že

a/ na rozdíl od hradu, zámku, kostela nebo jiné stavební památky je strom žijící připomínka minulosti, která se s časem proměňuje, protože život stromu je ovlivňován měnícími se životními podmínkami.

Obr. 4: Dub Karla IV. v Kolodějích

b/ u hradů, kostelů apod. známe většinou letopočet jejich založení, máme k dispozici záznamy v archívech (např. prodej, darování, katastrofy atd.), u památných stromů tomu tak není. Jen ojediněle se zachovalo datum vysazení. V historicky uvažované době byly stromy malé, a tedy nezajímavé, později pamětníci zemřeli, a proto zjistit přesná data o památných stromech je dnes obtížné a někdy dokonce nemožné. V této souvislosti je třeba připomenout, že potíž působí i samotné určení stáří stromu, protože zcela přesné určení věku rostoucích stromů dosud neexistuje.

V historických pověstech o stromech se při zkoumání vydělily – podle pravděpodobného vzniku – v podstatě tři skupiny pověstí:

- Pověsti vzniklé původní tradicí (např. podání o narození Jana Žižky v dutině dubu).

Skupina velmi nepatrná, ani u těchto pověstí nemůžeme s jistotou tvrdit, že je podklad opravdu historický.

- Pověsti, které se dostaly z písemně fixovaných zpět do folkloru – např. různé verze vypravování o lípě v Telecí.
- Pověsti vzniklé nově – hlavně pověsti s vlasteneckými prvky z doby obrození nebo pověsti protihusitské z doby protireformace.

Lze tedy konstatovat, že množství stromů spojených například pověstmi se slavnými českými panovníky, s Janem Husem, Žižkou či Komenským není dáno mimořádnou kvalitou historické paměti našeho lidu, nýbrž je ovlivněno obrozeneckým historismem, ale i zvláštní funkcí naší historické prózy.

Historická paměť sahá přibližně tři generace zpět a týká se hlavně úzce lokálních zájmů. Po třech generacích se z postav a událostí stávají spíše schémata a přežívá víc vyhodnocení než událost sama. Pověst tedy není historickým pramenem, ale vyjádřením vypravěčova stanoviska. Přesněji řečeno: pověsti jsou svědectvím o době, ve které vznikly, nikoli o čase, do kterého se svým vypravováním kladou.

VYBRANÉ PŘÍKLADY HISTORICKÝCH POVĚSTÍ O STROMECH

Stromy jsou živé organizmy a jako vše živé i životy stromů podléhají zákonům přírody. Ve srovnání s lidmi je délka jejich žití mnohem delší, přesto nakonec i ony zanikají. Pokud existuje strom, ke kterému se podání váží, můžeme se o něm různě informovat a seznámit se i s pověstmi, které se o něm vypravují. Když strom zanikne, pak o jeho pověsti rozhoduje:

- zda tradice nepřisoudila pověst jinému stromu, mladšímu, který roste na daném místě anebo byl tam záměrně vysazen (např. lípa ve Výprachticích nebo zmohutnělý výmladek Husovy lípy v Úklidu).
- zda neexistuje písemné zpracování pověsti, protože tak mohla pověst překonat i delší časový odstup od doby vzniku (např. pověst o narození Jana Žižky).
- jaký význam má podání o události, případně sama historická událost v dějinách národa (např. pověst o dubu sv. Václava nebo o Svatovítské lípě).

SVATOVÁCLAVSKÝ DUB VE STOCHOVĚ (OBR. 1, FP OBR. 1)

Pověst, která se o něm vypravuje, je známa v několika verzích:

Tento dub byl zasazen při narození sv. Václava ve hradě, který tu kdysi stával (text na tabulce umístěné u dubu).

Dub vyrostl z hole ovčáka, který právě hnal kolem stádo a z radosti nad zprávou o narození budoucího knížete zarazil hůl do země.

Hradní strážce zarazil dubové kopí a z něho vyrostl strom.

Dub zasadila chůva a ujal se proto, že byl zaléván vodou, v níž chůvu malého Václava koupaly (Chadt-Ševětínský, 1913; Ochrana přír. 25, 1970).

Přestože je několik různých verzí, jak tomu bývá při významném tématu lidového vypravování, všechny se ztotožňují v tom, že strom byl zasazen při narození Václavově. Je však možné namítat, že samy okolnosti Václavova zrození nemáme fakticky doloženy, vždyť celý životopis je vlastně vykonstruován na základě dochovaných legend (kromě několika vět v práci saského kronikáře Vidukinda). Nikde není v legendách uváděn Stochov jako místo jeho narození, neuvádí se ovšem ani jiné jeho rodiště. Ve zmiňovaných místech, kde se dnes rozkládá město Stochov, býval kdysi údělný hrad českých knížat zbudovaný na obranu kmene Čechů proti Lučanům (podobně jako Budeč, Levý Hradec, Libušín). Dodnes jsou v okolí dubu patrný valy, potvrzené i archeologickým průzkumem. Z literatury je pak znám starý zvyk vysazovat při narození dítěte strom. Ludmila, která byla oblíbenou postavou lidového vypravování, je ve starých legendách sice líčena jako pokorná křesťanka, ovšem rodnou vírou jí křesťanství nebylo. „*Bořivoj měl manželku Ludmilu... tato, jakož rovna mu byla v bludu pohan-ském, obětujíc modlám, tak i v náboženství křesťanském ho napodobila...*“ (Legenda mnicha Břevnovského, Ludvíkovský, 2021). A starý zvyk byl hluboce zakořeněn. Pro mimořádnost výskytu dubu na okraji Stochova a jeho umělé vysazení na exponovaném místě bývalého hradiště mluví i to, že z místních názvů lze usuzovat, že přirozeným porostem v této oblasti dub nebyl. Píše o tom roku 1807 místní rychtář a starosta „... *Stochov; na vrchu ležící sídlo někdy Drahomíry, té bezbožné pohanky, sv. Václava matky. Tamní i okolní obyvatelé tomu chtějí, že se tam sv. Václav narodil a od téhož času dub jeden tam stojí, tak praví...*“ (Vavák, 2009).

Tradice, že žaludy tohoto dubu přinášejí štěstí, se udržela ještě do začátku 20. století. Z té doby je také zaznamenán zvýšený zájem o tento dub – je tedy možné uvažovat spíše o dodatečném vytvoření pověsti k náhodně vyrostlému starému stromu. Místo samo pak podporuje víru v tento historický námět.

OLDŘICHŮV DUB V PERUCI (OBR. 20, FP OBR. 3)

Vznik pověsti spadá do doby národního obrození, i když námět je možné vysledovat už v Dalimilově kronice, první česky psané kronice dokončené přibližně v roce 1314. V ní se připomíná, že už v 11. století byly Čechy samostatným knížectvím, kde vládl kníže Oldřich, který si vybral za ženu českou selskou dívku Boženu (Chadt-Ševětínský, 1913; Nepil, 1990).

Oldřichův dub je urostlý, ale je na něm znát věk a bohužel i to, jak mu ublížil zákeřný oheň, který v jeho dutině kdosi dvakrát rozdělal. Nevzdává se – důkazem jsou živé zelené listy – ale chřadne. Nejnapadnější na starém dubu zůstávají ohromné kořenové náběhy, které se jako živoucí láva přelévají přes kamenné kvádry zpevňující břeh potoka, nad nímž roste. Hmotnost kmenu si bezděčně vynucuje obdiv. I když v obvodu kmenu měří dub přes sedm metrů, jsou údaje o jeho věku, dané do souvislosti s knížetem Oldřichem, nadsazené (Oldřich vládl od roku 1012 do roku 1034 – muselo by tedy být dubu hodně přes tisíc let).

Starý a nezdolný dub v Peruci patřící mezi naše nejvýznamnější památné stromy svou pověstí připomíná, že na počátku 11. století už byly Čechy knížectvím. Příběh, který existuje v několika zpracování, dokazuje, že historické náměty spojované se stromy mohou mít i v dnešní době platný a symbolický podtext (viz dále).

LÍPA KRÁLOVSKÁ ČI KARLOVA V KLOKOČOVĚ (OBR. 5, FP OBR. 4)

Je příkladem stromu, který vzhledem, věkem, příběhem, ale i místem, kde roste (v rekreační oblasti u přehrady Seč), se stal jedním z našich nejznámějších památných stromů.

Vypravuje se, že roste na svém místě už od dob, kdy byl kraj pokrytý hustým a nebezpečným hvozdem, místy i s bažinami. Lípa stála na počátku stezky přes pralesní mokřiska jako směrník, jistota pro jezdce i poutníky. Snad bývala hraničním mezníkem.

Lze předpokládat, že ve 14. století byla už pěkným stromem. A do

Obr. 5: Královská lípa v Klokočově

té doby je pověstí kladen vznik jejího „královského názvu“, protože tehdy Karel IV. panoval. Podle pověsti se pod lípou v dnešním Klokočově král zastavil i s celou svou družinou, tady dal povel k odpočinku. Prý se tak stalo roku 1370 – to kupodivu udává pověst zcela přesně. A tak dostala klokočovská lípa svůj název Královská nebo také Karlova (kronika obce Klokočova; Emler, 1913).

Přímý a hladký kmen lípy zmohutněl za staletí života, její borka popraskala a vnitřek odumřel. Později se kmen mrazem roztrhl. V roce 1935 ji citlivě restauroval inženýr Frič a tato oprava byla právem zaznamenána v odborné literatuře jako příkladná. Dutinu dal nakonzervovat a zpevnit vzpěrami, pak byla zastřešena, aby do stromu nezatékalo. Kmen zraněné lípy obepjal kovový pás pečlivě podložený dřevěnými špalíky. Přesto se vylomila jedna z hlavních větví koruny, před desetiletím musela být odříznuta i odumřelá větev, nepomohlo ani podepření. Ještě několikrát musela být lípa odborně ošetřena (Hrušková, Turek 1995). Slova na desce před lípou význam tohoto památného stromu zdůrazňují: „Tisíc skoro let přeletělo přes moji hlavu a jsouc nejstarší v království, mohu vypravovat o slávě Žižkově a Jiříkově i o ponížení lidu svého po bitvě bělohorské. Stáří moje nechť zírá vstříc jen šťastným dnům příštím.“

DUB KRÁLOVSKÝ V LESE JEHLOVKA

Václav, syn Karla IV., se často uchyloval do křivoklátských lesů, protože miloval lov. Zbudoval si nejen hrady Žebrák a Točnick, ale i množství menších loveckých hrádků (např. Jivno, Zbečno, Nižbor), o nichž dnes víme už jen málo.

Pověst o Královském dubu má dlouhou tradici, je zaznamenána mnohými sběrateli (Renner, 1933; Palivec, 1971). Zda odpovídá historické skutečnosti, to nelze dnes už s jistotou posoudit, protože daný strom koncem května 1942 padl a zbyl jen zarostlý pařez. Ale podle dochovaných záznamů o vzrůstu a síle stromu (výška 25 m, obvod téměř 8 m) lze předpokládat, že Královský dub byl v době vlády

Václava IV. (1378–1419) vzrostlým stromem, který poutal pozornost. A protože v místech, kde strom stál, král skutečně lovil, může mít pověst pravdivé jádro.

Název Královský dub není však nijakou zvláštností, protože v křivoklátských lesích bývalo zvykem pojmenovat stromy jmény významných osobností, např. Zajícův dub, Šlikův buk atd. Je zajímavostí související právě s tímto křivoklátským dubem, že i s odstupem staletí se v povědomí lidí udržuje jméno dubu, ovšem už spíše jako označení obecné a s nepřesným udáním místa.

SVATOVÍTSKÁ (KAPISTRÁNSKÁ) LÍPA V JEMNICI (FP OBR. 5)

Na Moravě je nejznámějším památným stromem a váže se k ní mnoho pověstí. Jsou v místě historicky opodstatněné, ale už pouhé srovnání syžetů těchto pověstí a letopočtů, které pověsti udávají, nás upozorňuje na to, že došlo zřejmě k soustředění pověstí na nejvýznamnější strom rostoucí v místě.

Lípa bývala krásným a rozložitým stromem, nejzajímavějším ze všech stromů rostoucích kolem starého kostelíku. Před lety se zdálo, že již dožila. Ale z části původního kmenu, měřícího v obvodu devět metrů, vyrazily výmladky, stačily se opět slibně rozrůst. Zbytek kmenu byl pak restaurován a obratně dotvořen, takže představa věkovitosti a mohutnosti lípy zůstala zachována. Úprava nic nepředsírá a nijak památný strom neznechodňuje.

Nejslavnějšímu zdejšímu stromu tedy byly připsány pověsti, které původně patřily k stromům různým, jež zanikly nebo byly zapomenuty. Jedna z pověstí vypravuje, že lípu zasadila královna Eliška Přemyslovna, když tu v roce 1312 čekala na zprávu od manžela. Svými rozměry by památná lípa mohla odpovídat tomu, že byla vsazena v této dávné době.

Další historická pověst je o mnichu Kapistránovi, který pod lípou kázal v letech 1451–1454 – a to potvrzuje ono starší datum vysazení. Bývalo zvykem při kázání mimo kostel vybrat místo buď vyvýšené,

nebo pod nápadným stromem. Činnost italského mnicha, horlivého kazatele, fanatického mravokárce a odpůrce kališníků je tady historicky doložena.

Kdybychom se však chtěli přiklonit k mladší pověsti, která nás přesvědčuje, že lípu zasadili na důkaz smutku ze zrušení kláštera vyhnání mniši kapistráni prchající v roce 1687 do Dačic, jak bychom pak ale vysvětlili vžitý název „Kapistránská“? A také to, že podle dochovaného zbytku stromu lze soudit, že lípa byla zasazena mnohem dřív než roku 1687. I když na druhé straně pozemek, na kterém lípa roste, patřil řádu františkánů a byli to františkáni, kteří postavili v polovině 15. století zmiňovaný kostelík. A františkáni byli dobrými zahradníky, uměli se stromy zacházet a podle pamětníků mívala lípa u svatovítské kapličky nezvyklý tvar, neboť větve rostly kolmo ke kmeni lípy (Chadt-Ševětínský, 1913).

Otazníky kolem vysazení lípy, která patří k nejvýznamnějším moravským stromům, a kolem jejího osudu není lehké rozhodnout – protiřečí si i historické podklady. Rozhodující je, že starý strom se stal součástí historie, a to nejen místní. Jako významná přírodní a národní památka je lípa právem uctívána a chráněna.

HUSOVY STROMY

Stromů nazývaných Husovým jménem je v naší zemi mnoho, často tak byly nazývány pod vlivem vlasteneckých nálad hlavně v době po roce 1918, třebaže ani vzrůstem, ani významem je zatím mezi památné nezařazujeme. Ve své obci jsou stromy významnými, bývají součástí Husových pomníků.

Výjimku tvoří několik stromů věkem a historií význačných. Například pověsti o lípě v Úklidu na Sedlčansku se v povědomí lidí udržely, i když původní strom padl a pověst převzala mladá lípa vyrostlá z výmladku (obr. 6).

Obr. 6: Husova lípa v Úklidu

HUSOVA LÍPA V CHLÍSTOVĚ (FP OBR. 6)

Roste na Prachaticku, v malé obci na okraji CHKO Šumava. Pozemek i lípa jsou od roku 1898 v majetku Klubu českých turistů. Lípa byla vždy středem pozornosti nejen pro mohutný a souměrný kmen měřící v obvodu přes devět metrů, ale i pro krásně souměrnou korunu tvořenou silnými větvemi. Pověst vypravovala, že v 15. století sedali na větvích posluchači, když u lípy kázal Jan Hus, který se nedaleko odtud narodil (Chadt-Ševětínský, 1913).

Jako každý starý strom i tato lípa měla kmen dutý, otvory do dutiny byly zakryté a větve řádně stažené. Přesto silný poryv vichru dokázal roku 1995 korunu Husově lípě srazit; přesto lípa dokázala během několika let vytvořit korunu novou. Je menší, neroste na místě původní koruny, ale bokem – lípa tak získala zcela osobitý vzhled. Neztratila nic na zajímavosti – především je obdivuhodná její životní síla.

Pověst o lípě i její jméno jsou známé nejen v okolí; lidé si mimořádné lípy váží i proto, že je to šestý nejmohtnější památný strom v republice (obvod kmenu 962 cm).

STROMY SPOJOVANÉ S JANEM ŽIŽKOU A HUSITÝ

Historické pověsti o stromech, které se vypravují o tomto hrdinovi, patří k nejpočetnějším. Vycházejí z naší historie, týkají se konkrétních historických údajů a opírají se o obecně známé mýty o stromech.

Jan Žižka byl mimořádnou osobností v naší historii – poraženými nepřáteli byl proklínáný, porobenými a chudými vzpomínáný s nadějí. Proto je tolik stromů nazýváno po něm. Avšak ne všechny stromy jsou tak staré, aby mohly slavného husitského hejtmána pamatovat. U většiny památných stromů nesoucích Žižkovo jméno se až dodatečně v povědomí lidí spojily představy o síle, odolnosti a pevnosti stromů se slávou a nepřemožitelností oblíbeného hrdiny lidových vyprávění.

Především doba obrozenecká zdůrazňovala Žižkův kult, obrozenecké myšlenky ovlivnily počet Žižkových dubů, studánek, kamenů aj. Je velmi obtížné vysledovat, která pověst v sobě skrývá alespoň stopu historické pravdy, a které pověsti vznikly analogicky v době

Obr. 7: Žižkův dub v Hrutově

romantizmu podle jiných událostí. Je to nesnadné i proto, že u většiny Žižkových stromů máme pouhou zmínku o tom, že „zde nocoval, odpočíval“. Úspěchem je alespoň pokus o rozvinutí příběhu, např. zjištění, že si k dubu přivázel koně, jak je tomu u pověsti o dubu v Náměšti nad Oslavou.

Bez jakéhokoli dalšího zdůvodnění přívlastku Žižkův, zřejmě skutečně jen pod vlivem romantizmu obrozené doby, jsou uváděna jména mnoha stromů, ne vždycky sice starých, ale zajímavých na pohled. Tady má název stromu zřetelně symbolický význam. Je třeba připomenout, že tato stromová symbolika se netýká jen doby obrození a také nejen dubů či lip, ale souvisí s využíváním (někdy se zneužíváním) kultu stromů pro vyjádření například vztahu k národu nebo v politických půtkách.

Stává-li se něco nebo někdo symbolem, pak ztrácí postupně individuální rysy, které se spojují s jeho osobou, a naopak se vydělí někdy dokonce jen jediná vlastnost nebo jediný čin, ten přeroste všechno ostatní a postupně je zobecňován. Takže – přestala být důležitou pravda o tom, jaký Žižka byl ve skutečnosti, vytratila se i jeho podoba, a naopak narůstala představa o Žižkovi jako symbolu síly, statečnosti a odporu vůči mocným.

Symbolem se stal už krátce po smrti J. Žižky. Byl spojován s dubem u Trocnova, v jehož dutině se měl za bouře narodit. Strom se stal po jeho smrti v pravém slova smyslu pro lidi posvátným, tajně k němu chodili, dokonce se u něho modlili a nic nepomohly prosby ani hrozby. Dub byl zničen bleskem, zbytek pokácen. Než však stačili uklidit pařezy, lidé si ho rozebrali na štěpinky. Těmi klínili sekery, aby měly pevný úder, muži je tajně nosili za opasky, aby jim dodávaly sílu. Tak silně věřili v zázračnou moc stromu, který se pro ně stal posvátným. Tento námět byl často zpracováván, stal se trvalou součástí lidového vypravování (Jirásek, 1897).

V mnoha případech nese Žižkovo jméno strom mohutný, který už na pohled působí výjimečně. Jeho vzhled je v souladu s lidovou tradicí, která si obdivovaného a oslavovaného hrdinu představovala jako

mimořádného člověka. Příkladem může být Žižkův dub u zříceniny hradu Lichnice, strom úctyhodných rozměrů i stáří. Husité skutečně měli v jeho blízkosti tábor, když podvakrát královský hrad dobývali, jenže nikdy s nimi hejtmán Žižka nebyl. Přesto jeho jméno je se stromem stále spojováno – obdobně jako s mnoha dalšími stromy se stejným osudem.

DUB U HRUTOVA (OBR. 7)

Jižní Čechy jsou Žižkovým rodištěm, odtud vyšel, a přece právě tady je „jeho“ stromů nejméně. Proto by bylo chybou opominout strom, který by skutečně Žižku mohl pamatovat. Tehdy ještě ne jako neporazitelného vojevůdce, ale s bojem měl mladý Jan už své zkušenosti.

Dost obtížně se tenhle Žižkův dub hledá. Krajina se změnila, cesty vznikají a zase mizí, také rybníky, tak typické pro tuto krajinu, některé byly a už nejsou. Památný dub totiž původně zpevňoval rybníční hráz. Náznaky hráze ještě můžeme objevit, ale místo vodní hladiny je zde vysoký les. A protože les patří do polesí Velechvínu, někdo dub nazývá velechvínským. Pokud ale přijíždíte od Lomnice nad Lužnicí kolem rybníka Tisý, můžete dubu říkat, že je hrutovský. To podle osady Hrutova, odkud je třeba se za dubem vydat pěšky. Ale ani pak to není úplně snadné, protože dub je obklopený vysokými smrky a objeví se, až když budete stát skoro před ním. Na jeho kmenu je připevněná tabulka s nepříliš čitelným textem citujícím údajný zápis z Popravčí knihy rožmberské: „Léta Páně 1408–1409 scházal se pod tímto dubem Jan Žižka z Trocnova se svým bratrem Jaroslavem, několika zemany a prostými lapkami, veda drobnou záškodnickou válku proti panské jednotě, najmě panu Jindřichovi z Rožmberka a městu Budějovicům.“

Pověst se zdá pravděpodobná, historické prameny rozebírají jihočeskou „záškodnickou válku“, ale ve Státním archivu jsem v Popravčí knize citovaný zápis nenašla, ovšem obdobné zápisy „o lapkovi Žižkovi“ zapsány jsou. Je třeba upozornit, že ne všichni historici přijímají Popravčí knihu rožmberskou jako historický pramen (např. František

Obr. 8: Žižkův dub v Myšlíně

Palacký). Je však známo, že se v tomto kraji nebohatí zemané, odpůrci pánů z Růže, skutečně scházeli a vyhledávali skrytá místa, aby unikli pronásledovatelům (Hušková, Turek 1995; Hrušková, 2005).

Dub, o němž pověst vypravuje, je mohutný, starý a vyrostl na odlehlem místě. Jeho kmen měří v obvodu šest metrů. Pověst je stále známá a připomíná ji sám strom, i když on už své dny dožil. Bývalý hrázny dub musel bojovat mezi ostatními stromy o světlo, proto narostl do výšky a měl jen nebohatou korunu. Hmotností kmenu však snadno mezi ostatními stromy poutá pozornost. Za památným stromem stále přicházejí turisté, jak prozrazuje sešit s mnoha záznamy, který je ve schránce nedaleko stromu.

DUB V MYŠLÍNĚ (OBR. 8, FP OBR. 7)

Dub najdeme ani ne půlhodinu cesty autem po dálnici z Prahy na Brno. Sjedeme do Mnichovic a dáme se kolem kostela vzhůru k Myšlínu. Za Myšlínským dvorem roste mohutný dub s otevřenou dutinou v kmenu.

V době husitských bojů byl pravděpodobně už urostlým stromem. Vypravuje se, že se Žižka rozhodl v jeho blízkosti utábořit v červenci roku 1421, když táhl s vojskem k Českému Brodu na shromáždění bojovníků proti Zikmundovi. Zde v Myšlíně se Žižka setkal s Petrem z Cimburka, s nímž se znal od dvora krále Václava IV. A jak říká pověst, téže noci, kdy se setkal v ležení s Žižkou, byl Petr oběšen – a právě na onom, dnes památném dubu.

Petr z Cimburka se znal se Žižkou z Prahy a chtěl ho jménem obyvatel poprosit, aby Mnichovice ušetřil. Když v noci z tábora odcházel, byl jedním z bojovníků označen za špeha a podle „zákonů vojny“ bez milosti oběšen. Později se prý ukázalo, že tento bdělý bojovník byl sám špehem a pracoval pro obě strany. Kdo po staletích by mohl říci, co je pravda? Jen snad Žižkův dub, jediný dosud žijící svědek.

Pověst je stále živá, strom je ošetřovaný, okolí na rozdíl od předchozí doby je pěkně upravené. Lze se domnívat, že stáří dubu může odpovídat době, o které vypravuje pověst (Velenovský, 1925; Hrušková a kol., 2018).

Stromy, jejichž pověsti se snaží o podrobnější vysvětlení, proč nejsou to které jméno, nejsou příliš časté. Historicky průkazné bylo Žižkovo jméno u lípy na Ostaši nedaleko Police nad Metují.

LÍPA NA OSTAŠI

Byl to zajímavý strom. Na kmenu měl různé velké nárůsty a vybouleniny, větve se skláněly dolů. V souvislosti se vzhledem lípy se vypravovalo o umučených husitských ženách a příběh se opíral o historická fakta: v květnu roku 1421 vpadlo katolické slezské vojsko přes hranice do města Police nad Metují, jehož čeští obyvatelé se přidali k podobojí, tedy ke kališníkům. Proto lidé z Police a okolí utekli na horu porostlou lesem – na Ostaš. Jenže nepřátelé je pronásledovali i tam, povraždili muže, děti, starce, před tím je krutě mučili. Některé ženy přivázali za dlouhé vlasy do větví lípy, jiné za vlasy vbili klíny do kmenu stromu. Když se o tom dověděl Žižka, přitáhl s vojskem a mrtvé bratry pomstil: rozbořil klášter v Polici, oblehl Broumov. Vystoupil prý na vrch Ostaš, kde byli pohřbeni ubití kališníci, aby se poklonil jejich památce. Zastavil se také před lípou, jejíž kmen byl poznamenán klíny s vlasy umučených žen.

Proto se tedy lípa na Ostaši nazývala Žižkovou nebo také Husitskou lípou. A právě nárůsty na kmenu měly být stopami po dávných zraněních klíny a smutně skloněné lipové větve připomínkami zničených životů. Hlavně však byl starý strom a jeho pověst důkazem propojení historické události a výtvoru lidské fantazie v poučný a krutý příběh.

Památná lípa padla v červnu roku 2013 (25. 6. 2013), kdy ji před poryvy vichru ze severu už nechránil krátce před tím vykácený les.

LÍPA V KRČÍNĚ (OBR. 9, FP OBR. 8)

Pověst vychází z historické příhody o pohanění všech podobojí v jaroměřském kraji. „*Hejtman královský na Jaroměři, pan Hynek Červenohorský z Náchoda, popudil byl všech podobojí proti sobě velice, když brannou mocí vpadnuv do městečka Krčina, tehdáž Oberského, a lidi v kostele povraždiv neb rozplašiv, dal napájeti koně svého z posvátného kalicha pravě ousměšně, že i ten jest podobojí* (Palacký, 1939). Příběh je doplněn vypravováním o tom, jak se obyvatelé obrátili o pomoc k husitům a ti se vypravili ztrestat křivdu. Po cestě odpočívalo vojsko u Krčina a Žižka našel odpočinek pod lípou.

Podání má v kraji tradici. Spisovatel Jirásek vzpomínal, že mu jí jako chlapci vypravoval otec, když s ním jezdil na trh (Jirásek, 1932, Krása našeho domova, 1950). Je rozšířeno ještě o verzi z doby švédských bojů (roku 1639), kdy nepřátelský důstojník, který se před tím rouhal v kostele, se zabil pádem z koně a hospodář Vojnar na tom místě vysadil strom. Stalo se tak podle dávného mýtu, aby duše nebožtíka mohla ve stromu najít útočiště. Lípa musela být později pokácena, ale na stejném místě byla vysazena nová, na kterou přešla pověst i jméno Vojnar. Svědčí to o výjimečnosti tohoto stromu nejen pro místní obyvatele.

LÍPY VE ZLATÉ KORUNĚ (FP OBR. 9)

Je psáno v kronikách, že 27. 10. 1420 husité dobyli bohatý katolický klášter, který stranil pánům z Růže. Hodně mnichů zahynulo při požáru. Na lípách před klášteřem byli mniši oběšeni spolu s opatem, jiná verze praví, že se opat zachránil, protože byl právě na vizitaci.

Pověst vypravuje o této události různě podrobně, navíc se rozšiřuje o motiv etiologický – vysvětlení kápoitého tvaru listů. O tom poučovala deska s latinským nápisem (v překladu: „*Postůj, poutníče, a podívej se na lípu, ta se zelená a přetrvá věky. Podívej se kápoitým listům, jež se každým rokem objevují na čerstvých větvích na paměť umučení. Takovéto zázraky děláš, Žižko, proti své vůli a neúmyslně, když jsi rozkázal na této lípě pověsiti posvěcené mnichy*“), která byla původně

Obr. 9: Žižkova lípa v Krčíně

umístěna v klášteře. Deska se prý záhadně ztratila a nejsou o ní zprávy, ani přesný údaj, kdy se tak stalo (Chadt-Ševětínský, 1913; Krása našeho domova, 1939).

Současné lípy jsou „potomci“ původních lip, o kterých vyprávěla pověst. Poslední lípa z původních prý shořela v polovině 19. století. Přesto se i na „náhradních“ stromech občas najdou srostlé kápoité listy. Místní tradice je nazývá „kapucínkami“. Odborníci však používají pro tyto lípy názvy mnohem přesnějšího – *Tilia platyphyllos* var. *cucullata* a vysvětlují odchýlný tvar listů většinou jako dědičnou morfologickou anomálii. Nápadný tvar listů tedy dodatečně motivoval vznik pověsti. Podobná pověst se uvádí i o lípách v Sedlci u Kutné Hory (Chadt-Ševětínský, 1913), také s výrazným proti Žižkovým zaměřením. Lze předpokládat, že tyto pověsti nejsou lidového původu, ale že vznikly v prostředí vzdělaných jezuitů obeznámených s českou historií a tradicemi.

DUB U DOKSAN

Podobného původu zřejmě byla původní verze pověsti o dubu poblíž kláštera v Doksanech. Česká vlastivěda označuje podání, jež se k tomuto stromu vztahuje, za konkrétní příklad protireformační povídky (Čes. vlastivěda, 1959). Žižka je tu vylíčen jako krutý člověk, který nelidsky ztrestal hejtmana za to, že chtěl zachránit klášter. Ale forma, v jaké se pověst tradovala následně, zdůrazňovala spíše přísnou kázeň a to, že Žižka nestrpěl, aby jeho hejtmani byli nespolehliví a aby se nechali podplácet, aby lhali. Lidové podání tak postupem času upravilo děj pověsti, který byl zaměřený proti Žižkovi. Pověst byla od počátku vymyšlena bez znalosti naší historie a zřejmě až dodatečně, protože historické prameny mluví o tom, že klášter v Doksanech dobývali pražané, ale Žižka s nimi nebyl – pravděpodobně v té době zraněn u hradu Rábí (Krása našeho domova, 1937).

Z obsahu pověsti je zřejmé, že vznikla v jiném okruhu vypravěčů než pověsti dříve uvedené. Liší se tím, že Žižka v ní nemá špatné vlastnosti: např. úskočnost, krutost, nedůvěřivost atd., jako v předchozích příkladech.

STROMY SPOJOVANÉ S JEDNOTOU BRATRSKOU

V kraji pod Orlickými horami nacházíme mnohé památky na jednotu bratrskou, protože právě v tomto kraji je místo jejich počátků. O tom by mohla přesvědčit už pozapomínaná pověst, která se však opírá o historická fakta – pověst připomínající dříve významnou Bratrskou borovici v lese u Jedliny nedaleko Rychnova nad Kněžnou. Její kmen měřil v obvodu čtyři metry, a to je na borovici míra mimořádná. I koruna bývala krásně rozložitá, větve dosahovaly do šíře téměř dvaceti metrů. To, že se o ní vypravovalo mnoho pověstí, potvrzuje, jaký měla pro lidi zvláštní význam. Nejznámější bývala pověst o tom, že pod ní (v její blízkosti) byla v roce 1467 prohlášena jednotu bratrská za církev.

Slavná borovice dávno nežije. Jen kresba nám ji přibližuje. V roce 1971 jí vichr srazil vrchol a krátce na to strom uschl. Péči pracovníků tehdejší státní ochrany přírody v Rychnově byl kmen nakonzervován, postavena zídka a okolí uklizeno. Vsadili tehdy i malou borovičku, aby ona převzala na sebe starou pověst. Jenže – udusily ji kopřivy a pak i nezámjem lidí (obr. 10, FP obr. 10).

Na Žambersku se dodnes najdou památky – tedy i stromy – které „dávnu bratrskou historii“ stále a důstojně připomínají. Znovu se tak potvrzuje skutečnost, že záleží na lidech a jejich vztahu k tradicím a historii.

BRATRSKÁ LÍPA V KUNVALDU (OBR. 3, FP OBR. 11)

Do naší doby se dožila proslulá Lípa českých bratří v Kunvaldu, vsi úzce spojené s počátky jednoty bratrské. Také pověst o lípě se udržela v lidovém povědomí. Možná i proto, že pověst po dlouhá desetiletí

Obr. 10: Bratrská borovice v Jedlině

připomínal nápis, který byl umístěn poblíž: „Při prvním loučení českých bratří byly zde vysazeny tři lípy jako symbol víry, lásky, naděje“ (Hrobař, 1940). Tři lipové ratolístky se ujaly, postupem doby srostly a zmohutněly v jediný strom. 6. srpna 1930 odlomila vichřice jednu z hlavních větví a s ní se vylomil i kus kmenu. Proto byla zraněná část lípy zakryta. Výmladek, který vyrazil vedle odlomené větve, zesílil a rozvětvil se – lípa postupně ztrátu v koruně doplnila, jen místo tří kmenů zbyly kmeny dva.

Také lidé se o lípu postarali a starají. Přínosem pro památky lidové slovesnosti je, že symbolika spojená s vysazením této lípy zapomenuta nebyla. I v dobách zlých, kdy bylo nebezpečné klást nevhodné otázky, se její historie připomínala, jak jsem měla příležitost se sama přesvědčit: kterou ze tří částí lípy vichr zničil? Tu, která znamenala lásku? Anebo víru? Nebo snad nemáme ztrácet naději?

Bratrská lípa zůstala dodnes žijící a obdivovanou památkou. Je to působivý strom a právem patří k našim nejznámějším památným stromům. Souvisí to i s tím, že její příběh byl literárně zpracováván (Mašínová, 1969), bývala zakreslena v mapách a průvodcích.

LÍPA ZA VÝPRAČHTICEMI NA LANŠKROUNSKU

(OBR. 11, FP OBR. 12)

Příběh lípy byl známý a byl i několikrát literárně zpracován, např. od lidových autorů. Vypravuje o starém knězi jednoty bratrské. Věděl, že musí odejít, když se nechce vzdát své víry a také věděl, že už se návratu nedožije. Zoufalý stařec prý tiskl usazenou tvář ke kmenu staré lípy, objímal ji jako blízkého člověka, tiše zpíval nábožnou píseň, která mu vždycky pomáhala ve zlých chvílích. Ve svém smutku nic neslyšel a stejně by nestačil utéci. Císařští kyrysníci byli rychlí a ani nemuseli dát do rány velkou sílu... (Dvořák, 1939; Krása našeho domova, 1931).

Mnohé je skryto v lipových letokruzích – přešly další roky, měnila se staletí. Strom zestárl, jeho kmen se otevřel. Původně prý muselo spojit ruce deset lidí, aby mohli lípu obejmout, a do dutiny v kmenu se jich

Obr. 11: Bratrská lípa za Výprachticemi

vešlo jednou tolik. Mohutný strom byl pevně vrostlý do svého kousku země – to si můžeme představit podle toho, jak silné jsou náběhy kořenů dodnes držící ve svahu nad silnicí za Výprachticemi zbytek kmenu a část kdysi rozložitě koruny. Otevřenou dutinu lidé zakryli. A jak je typické pro lípy – přežila, obráží, už ani nepotřebuje podpěru.

Zbytečně utracený lidský život bude i v budoucnu připomínat mladá lípa, jež vyrůstá vedle lípy původní. Byla vysazena právě proto, aby na ni, až to bude potřeba, mohl přejít dávný příběh. Je to vhodný a nenásilný způsob, jak stará vypravování udržet v paměti lidí.

LÍPA V TELECÍ

Ve vesnici Telecí, která patří do Chráněné krajinné oblasti Žďárské vrchy, dříve chudé horské vsi, kde se mnoho vesničanů hlásilo k jednotě bratrské, dodnes skoro všechny chalupy, ale i kostel chrání podle starého zvyku koruny stromů. Nejznámějším stromem a zdejším nej působivějším je košatá stará lípa, které se podle dávné pověsti říká Zpívající. Lípa je druhým nejmohtnější památným stromem ČR.

Pověst vypravuje, že v konci 17. století, kdy byli pronásledováni nekatolíci, se do dutiny lípy přístupné pouze z koruny, ukryl starý hospodář a tam přepisoval zakázané písně a při tom si prozpěvoval jejich melodii. Vypadalo to, že zpívá přímo strom a dodává vesničanům naději (Chadt-Ševětínský, 1913; Bureš, 1969; Jirásek, 1930; Hrušková, Turek, 1995; Hrušková, Ludvík, 2006).

Pověst o Zpívající lípě v Telecím zaznamenal a zpracoval spisovatel Miloslav Bureš, dokonce svou sbírku příběhů z Vysočiny nazval právě po ní. Již dříve však pověst zaznamenali mnozí autoři (Nováková, 1898; Wenig, 1975). To také napomohlo rozšíření pověsti o lípě a zvýšilo o ni zájem – ten se přenesl do současnosti. Strom je zde chráněn, jak se říká „nejen podle litery zákona“, ale jako vzácná památka. Je důkazem toho, jak je pro život památného stromu důležitá péče místních obyvatel i vedení obce, stejně jako pochopení majitelů památného stromu.

POVĚSTI O STROMECH PŘIPOMÍNAJÍCÍ UMĚLCE

Tyto pověsti řadíme mezi pověsti historické, avšak se částečně z této skupiny vydělují. Vznikaly totiž za jiných okolností než třeba stro-my nesoucí jméno Husovo nebo Žižkovo. Ve většině případů se jedná o pověsti z 19. století a z hlediska historičnosti se u nich můžeme opírat o lidskou paměť, o vzpomínky pamětníků, o ústní tradici.

Další zajímavostí související se vznikem těchto pověstí je výběr osobností, o kterých lidé vypravují. Byly to nejen osobnosti mezi lidem populární, ale především lidu sympatické, něčím blízké, nejčastěji umělci. Ne vždy se však jedná o osobnosti významné pro celý národ; někdy to jsou hrdiny lidé známí hlavně na Šumavě (např. Adalbert Stifter a Karel Klostermann).

- Nejpočetnější skupinu tvoří pověsti opírající se o fakta. Vznikaly za pobytu osobnosti v daném místě a čase, nacházíme o nich zmínky v životopisech, v místních kronikách, v zámeckých záznamech. V okolí se uchovaly vzpomínky (a některé byly dodatečně zaznamenány) i v souvislosti s jinými místy než je sledovaný strom, např. pobyty K. Havlíčka v Proseči (Stehlík, 1966; Hrušková, Turek, 2001).
- Méně početná je skupina pověstí, o kterých bychom mohli uvažovat jako o pověstech druhotných, tedy dodatečně vytvářených pod vlivem literatury. Tyto pověsti vznikaly s časovým odstupem, někdy i značným od pobytu oné sledované osobnosti. Patří sem pověsti vzniklé pod vlivem údajů v životopisu – typickým příkladem je pověst o lípě v Chvalkovicích, pod kterou údajně ráda sedávala Barunka Panklová, když zde žila v letech 1830–1833 v rodině správce Hocha. Tento údaj je pro nás zajímavý až ve spojitosti se slavnou spisovatelkou, nikoli proto, že zde sedávala jakási tehdy bezvýznamná dívka. A totéž platí o údajích z biografii jiných později známých osobností.
- Pověsti vzniklé pod vlivem díla známého umělce – jeho jménem je dodatečně nazýván strom, který skutečně či domněle umělec

Obr. 12: Goethův dub v Krásném Dvoře

inspiroval, ovlivnil nebo byl „hrdinou“ umělcova díla, např. lípa v Dobřanech nazývaná Jiráskova (Krása našeho domova 1941, 1947) nebo dnes už neexistující Šrámkova lípa u zaniklého dvora Semtiny či Goethův dub v Krásném Dvoře (obr. 12, FP obr. 13).

Zvláštní místo mezi těmito stromy měla borovice Erbenka v Kostelci nad Orlicí (viz ještě dále). Byla oblíbeným stromem spisovatele K. J. Erbena, často pod ní sedával za svého zdejšího pobytu, a stala se „hrdinkou“ básně Věštkyňe zařazené do Kytice. Strom sám o sobě přitahoval pozornost lidu nezvyklostí vzrůstu, takže se o této zvláštní borovici vypravovalo mnoho pověstí (Krása našeho domova, 1931; Dvořák, 1939). Vzpomínka na Erbenku (padla v listopadu 1934) se udržuje v lidovém povědomí dodnes; přispívá k tomu i to, že v nedaleké Svídnici roste podobná stará borovice, která je také spojována s mnoha pověstmi a proroctvími.

JIRÁSKOVA LÍPA V DOBŘANECH

Pověst, která přisuzuje tomuto stromu jméno Aloise Jiráska, vznikla sekundárně pod vlivem literatury. V kraji se setkáváme s tímto pojmenováním po slavném rodákovi často (např. Jiráskova turistická stezka z Náchoda, Hronova, Deštné až na Suchý vrch). O zmiňované lípě psal spisovatel často, protože nedaleko lípy žil v Dobřanech známý buditel Ziegler, který zde působil jako kněz. Jezdili ho navštěvovat vlastenci, např. F. Dobrovský, Hek, Rettig. A tak se o lípě dočítáme v Jiráskovu F. L. Věkovi, v Rozmanitých prázách, povídka Na dobřanské faře aj. (Jirásek, 1970; Krása našeho domova, 1941 a 1947).

Ze vzpomínek pamětníků i literárních záznamů víme, že A. Jirásek měl ke stromům blízký vztah, což sám potvrzuje v próze Stromy (viz dále).

HAVLÍČKŮV DUB V PROSEČI (OBR. 13, FP OBR. 15)

V místě je s osobností Karla Havlíčka Borovského spojován nejen tento dub, ale v lidovém povědomí se zachovaly i vzpomínky na zbořenou myslivnu, kde bydlel lesní Sýkora s dcerami Adélou a Julií, která se později stala Havlíčkovou ženou. A právě za ní chodil Havlíček do Obořiště z Pelhřimova, kde nocoval v tehdejším hostinci u Krásů. Pamětníci vzpomínali na hosta v čamaře, kterého rád vítal i majitel zámku, protože se od novináře z Prahy dozvídal, co je nového. Pod dubem u zámku však Havlíček hlavně čekával na svou milou; jeho dcerce se později dobře spalo pod košatou korunou zdejšího dubu (Stehlík, 1966; Hrušková, Turek, 1995).

KÖRNERŮV DUB V DALOVICÍCH (FP OBR. 16)

Roste v zámeckém parku v Dalovicích u Karlových Varů. Jeho mohutný válcovitý kmen měří skoro devět metrů v obvodu, koruna je nevelká (tvoří ji jen dvě silné hlavní větve), ale vysoká. Je to poslední z původních devíti stromů, které už ve 14. století byly urostlé. Jejich mimořádnost potvrdil v době třicetileté války rakouský císař, když je ochránil zvláštním dekretem před vojáky, kteří v Dalovicích měli tábor. Na počátku 19. století napsal na duby oslavnou báseň mladý dvorní básník Theodor Körner, který padl v boji proti Napoleonovi. Báseň bývala umístěna na nejsilnějším z dubů, nazvaném básníkovým jménem; básníka připomíná i busta nedaleko dubu (Chadt-Ševětínský, 1913; Michálek, 2008).

Ani tento strom nebyl ušetřen požáru v dutině (v roce 1985 a 1994), proto musel být odborně ošetřen, nakonzervován a zajištěn pevnou vazbou v koruně, kovovými mřížkami v kořenových náběžích a tvarovanými stříškami proti zatékání. Do dutiny kmenu bylo umístěno požární čidlo. Pata stromu je chráněna proti oslapaní záhonem s nízkými keři.

Obr. 13: Havlíčkův dub v Proseči

STROMY V MÍSTNÍCH POVĚSTECH

Jak název naznačuje, pověsti se týkají menšího okruhu lidí žijících na jednom místě, případně v blízkém okolí. Proto mají tyto pověsti často hlubší kořeny, než „kam sahá historická paměť lidí“; bývají více upevnovány ústní tradicí.

Ve srovnání s historickými pověstmi o stromech tvoří místní pověsti skupinu počtem, tradicí a významem menší. I když se často pověsti historické a místní prolínají, přece jen pověst historická vešla do širšího národního povědomí – příkladem může být zámecká lípa v Kamenici nad Lipou (Hrušková, 2008).

RODOVÉ STROMY

S tímto názvem se v podáních o stromech setkáváme často – vyskytuje se literatuře, ale i v historii, starých archivech, kronikách, zámeckých zápisech jako označení pro strom, který nesl jméno rodiny žijící v usedlosti pod ochranou jeho zelené koruny. Podle dávných tradic lidé věřili v ochrannou moc rodových stromů, považovali je za odkaz předků, a proto se k těmto stromům chovali s náležitou úctou (viz dříve Počátky kultu). Rodový strom býval zapsán v paměti lidí, takže se často setkáváme s jevem, že strom i usedlost jsou původním jménem nazývány i desítky let po změně majitelů, někdy se jméno udrželo do současnosti: např. památná lípa u Zelených v Mokrosukách. Také je známo, že se tradice rodového stromu udržovala i tehdy, když původní strom padl a byl nahrazen novým stejného druhu, což býval často výmladek původního stromu.

Pod vlivem společenských změn v polovině 20. století staré usedlosti často měnily majitele a záleželo na nových majitelích, zda byli ochotni tradice udržovat. Nebylo ovšem ani výjimkou, že urostlé a zdravé stromy byly novými majiteli, nyní už rekreačních chalup výhodně zpeněženy se zdůvodněním, že se obávají jejich pádu na stavení. Stromy ošetřované a udržované však mají kromě symbolického přihlášení se k tradici i jiný úkol: být i přirozenou ochranou před letním žárem, blesky a poryvy větru.

Obr. 14: Lípa v Lánech na Chotěbořsku

Rodové stromy nebyly jen součástí selských usedlostí ani výsadou jen nějakého kraje. Setkáváme se s nimi u chalup stejně jako u panských sídel, protože jejich existence vyrůstala ze stejných představ a kořenů. U šlechtických sídel bývají místní pověsti o rodovém stromu nezřídka doplněny pověrečnou představou spojující rod s památným stromem (např. s tisem pod hradem Pernštejnem) (Hrušková, Holečková, 2009; Chadt-Ševětínský, 1913; Mašínová, 1969).

STROMY HRANIČNÍ

Výrazně označovat stromy v místech, kde se stýkaly hranice pozemků nebo hranice panství, je zvyk známý už od raného středověku. Tyto stromy, stejně i kameny či pomníčky), byly vždy nedotknutelnými. Stromy většinou nesly na kmenu znaky panství, byly označené vysekanými vruby, bývaly na nich zavěšené kříže nebo podkovy. V lese však hraniční stromy nebyly vysazovány, ale v místě byl vybrán mladý urostlý strom a ten byl od ostatních odlišen nápadným znamením. Aby se místo hraničního stromu „řádně zapsalo svědkům do paměti“, bývalo označení provázáno vžitými obřady. Představu o výjimečnosti hraničního stromu si můžeme udělat na Teslínách, v kraji lesa u silnice vedoucí od Rožmitálu pod Třemšínem. Roste tam rozložitý, mohutný buk (v posledních letech je už vážně narušený), jehož zbylý kmen měří v obvodu přes šest metrů a stáří je odhadováno na 300 let. Prý je posledním lesním hraničním stromem ve zdejších lesích a byl zaznamenán už na nejstarších lesnických mapách (obr. 15, FP obr. 17).

Hraniční stromy získávaly na zajímavosti i různými pověstmi, nejčastěji o skrytých pokladech a strašných hlídačích, kteří stromy strážili. Zřejmě se předkové domnívali, že takovým strašením budou tyto stromy více chráněné, třebaže i bez toho byly jakékoli hraniční mezníky nedotknutelné.

V záznamech Jana Evangelisty Chadta (1913), který jako první u nás počátkem minulého století sestavil seznam starých a památných stromů, se dozvídáme, že takový stromem byl – „prastarý“ Vajsův dub

Obr. 15: Buk v Teslínách

u Běchar. „*Dub ten stál na samém kraji lesa a na znamení hranic asi jeden metr od země vylihován a v té lize vysekán šikmý kříž a nad ním jest nožem vyřezán monogram Ježíše Krista. Během času celá líha i s křížem blanou zarostla a na nasekaném kříži narostlo dřevo na 20 cm. Při zpracování toho dubu se na to přišlo.*“

Podobně jako hraniční stromy, i když ne tak přísně sledované, byly ochraňovány některé stromy volně vysazené v polích, které měly hlavně za mlhy a ve vánici význam pro pocestné – už z dálky jim ukazovaly cestu. Byly to stromy buď jednotlivě vysazené, nebo rostoucí ve skupině, často bývaly doplněné sochou svatého nebo drobnou sakrální stavbou. Obdobně byly vysazovány stromy na začátku bezpečných stezek přes podmáčenou půdu, jak se traduje např. o Karlově lípě v Klokočově u Seče. Je pochopitelné, že takovými nepřehlédnutelnými orientačními místy se mnohé stromy mohly stát až během let, původně mohly být vysazeny třeba jako upomínka, že v místě někdo zahynul nebo se tam stalo jiné neštěstí. I takové stromy se těšily patřičné úctě, protože je zde pak přímá souvislost s dávným mýtem, že duše nešťastně zemřelého nachází ve stromu útočiště. Nepřekvapuje, že spolu se stromy býval na takovém místě umístěný kříž. Obdobou jsou křížky nebo kapličky postavené jako poděkování za záchranu a samozřejmě doplněné stromem či několika stromy, např. lípa v Mikulovicích nad Ohří, lípy v Budkově, Chamuticích, Lhenicích, Římově či Třísově (Hrušková, Hössl, 2021). Můžeme pozorovat, jak dávný mýtus se nenásilně propojil s křesťanskými představami.

U místních pověstí je třeba mít na zřeteli tu skutečnost, že téměř není staletého stromu, aby se za jeho dlouhý život pod ním nebo v jeho blízkosti nestaly pro lidi v okolí významné události (blesk zabil krávu; do stromu uhodilo, ale turistům se nic nestalo; u stromu se scházeli nešťastní milenci). Tyto pověsti povětšinou nebývají zaznamenány, mají úzce místní význam a velmi brzy zanikají („upadají v zapomnění“), pokud ovšem nebyly zaznamenány v místních kronikách, případně nebyly literárně zpracovány.

ETIOLOGICKÉ POVĚSTI O STROMECH

Není nijak mimořádným jevem, že se na stromy váže vysvětlení vzniku a původu přírodního úkazu. S etiologickým vysvětlením se setkáváme u mnohých folkloristických prozaických žánrů, např. ve zvířecích pohádkách.

Nás však zajímají stromy jednotlivé, nikoli jako druhy. I zde se lidové vypravování uchyluje k osobitému vysvětlení některých úkazů – např. v pověstech o památných stromech je to u vypravování o ká-povitých listech lip ve Zlaté Koruně a v Sedlci (viz dříve). Podobného základu je i pověst o zvláštním tvaru žaludů, které rostly na dubu, pod nímž byli popraveni nevinní kutnohorští havíři roku 1496. Zatím co pověsti o Zlaté Koruně a Sedlci vznikly v období protireformace v kruzích nesympatizujících s českou husitskou minulostí, pověst o havířích je pravděpodobně z prostředí českého, sympatizujícího s nevinnými horníky v jejich nerovném boji (Chadt-Ševětínský, 1913; Jirásek, 1970).

ETYMOLOGICKÉ POVĚSTI O STROMECH

Vysvětlení konkrétního názvu stromu není v pověstech časté. Setkala jsem se s tím např. u jilmu vazu (*Ulmus laevis*), který rostl v Klášteře u Vilímova (Prchal, Prchalová, 2008). V lidovém vypravování byl strom u Kláštera nazýván pouze a jen vazem, a to proto, že švédský voják rouhající se Kristově soše umístěné v koruně stromu byl prý na místě ztrestán – srazil si vaz. U pověsti je patrná souvislost s obecně evropskou pověstní látkou o rouhavém činu, který je potrestán. Tento motiv je v lidové tradici silně frekventovaný.

Pověsti, které vysvětlují názvy obcí nesoucích jméno stromů, nejsou až na výjimky zaznamenány, i když místních jmen takového původu je hodně. Je patrné, že často bývají odvozována jména obcí například od typického místního porostu (Buková, Lipany, Javoří, Jilmové, Višňová), k tomu druhotně byla dotvořena pověst (Profous, 1950).

POVĚREČNÉ POVÍDKY

Pod tlakem historických pověstí se historizují dříve tak zvané pověrečné povídky, které měly mezi pověstmi zvláštní místo. Protože většinou nejsou úzce svázány s historií národa, nacházíme v nich často migrující látky a také více motivů vyskytujících se v celoevropském podání.

V jednotlivých pověstech je možné vysledovat několikere okruhy motivů, např.:

• LEGENDÁRNÍ MOTIV

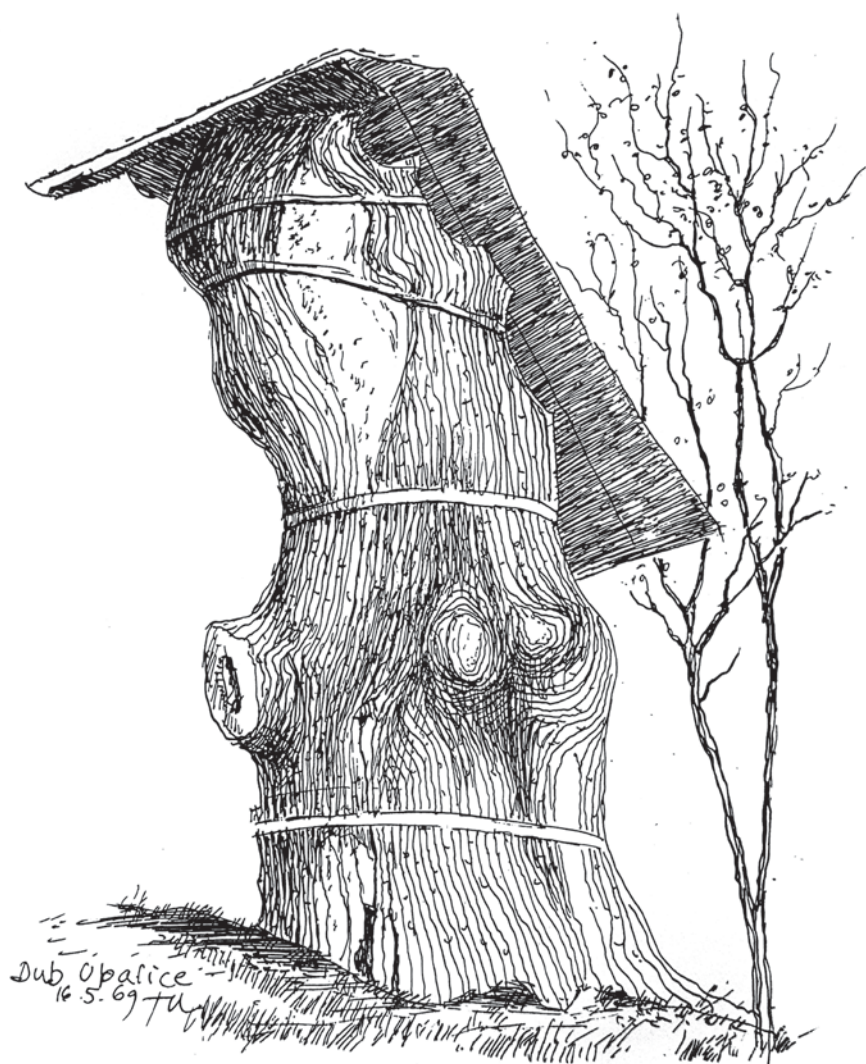
V lidové tradici je podkladem těchto pověstí tradice písemná, která byla někdy velice starobylá. Například:

DUB SV. PROKOPA V CHOTOUNI

I když je tato pověst svým motivem zařazena mezi legendární pověsti, je zde patrná souvislost s českou historií. Tradice pověstí o Prokopovi a hlavně tradice o Sázavském klášteře má pevné místo v lidové literatuře přelomu 18. a 19. století a v lidovém vypravování. Poustevník Prokop, později nazývaný svatým, se podle tradice narodil v Chotouni na Kolínsku. Byl zpovědníkem knížete Oldřicha, který pro něho založil v Sázavě staroslověnský klášter (1032–1097). Zánikem kláštera skončil v Čechách vývoj kultury ovlivněné staroslovanskými prvky. Místní kult Prokopa však trval stále, tento svatý „byl sympatický prostému člověku“, proto je v podáních zdůrazněn Prokopův lidový charakter (zapráhl čerta a oral s ním). Poutní místo tradici drželo a v obrození, kdy se začalo uvažovat o staroslověnských prvcích v naší kultuře, se prokopská tradice (a tedy i podání o Prokopovi) znovu zvýraznila.

DUB V OPALICÍCH (OBR. 16, FP OBR. 18)

První pověst vztahující se ke stromu zcela jasně ukazuje širší námětové souvislost – v dubu se skryl mnich ze zlatokorunského kláštera

Obr. 16: Torzo dubu v Opalících

před husity. Pavouček rychle zatkal za mnichem vchod a tak zmátl pronásledovatele a mnich se zachránil (Chadt, 1913). Tato pohádková látka je zařazena v katalogu Aarne Thompsona (č. 9. Podání je semitského původu, ale je rozšířeno v Evropě i mimo ni).

Druhá pověst vztahující se ke stromu v Opalicích patří ke skupině „prosebných modliteb“, například o vláhu, o pomoc v neštěstí apod., které mají ve folkloru dlouhou tradici. Potvrzením toho je skutečnost, že na památném dubu býval umístěn obraz Panny Marie a nápis odkazující na projev Františka Palackého ve Svatoboru dne 27. listopadu 1864, který posiloval víru v náš národ: *„Kdykoli jsme vítězili, dalo se to pokaždé převahou ducha nežli mocí fyzickou, kdykoli jsme podléhali, tím vinen býval vždy nedostatek duchovních ctností, mravní statečnosti a odvahy“*. Strom pak plnil vlastně funkci kapličky.

• MOTIV NADPŘIROZENÉ VLASTNOSTI STROMU (ZÁZRAČNÉHO VYLÉČENÍ, SCHOPNOST ODHALIT NEVINU)

HABR U VYHNÁNKOVA

Není nijak mimořádným jevem, že se na stromy váže vysvětlení vzniku a původu přírodního úkazu. S etiologickým vysvětlením se setkáváme u mnohých folkloristických prozaických žánrů, např. ve zvířecích pohádkách. Motiv o zázračném vyléčení není výjimečný ani v českých pověstech, ani v literatuře, obdobu čteme v Babičce B. Němcové, když babička vypravuje o kostelíku na Boušíně (Němcová, 1916). Uvažovaná pověst obsahuje nejen motiv stromu, ale také motiv zázračné studánky a motiv víry v modlitbu k Panně Marii.

• MOTIV STROMU JAKO MÍSTA, KDE SE ZJEVUJÍ SVĚTCI A DÉMONI NEBO MOTIV STROMU, POD KTERÝM JE POKLAD

DUB V BŘEZNĚ

Hojně rozšířený motiv nadpřirozeného zjevení svatých, nejčastěji Panny Marie, pověst bývala základem pro vytvoření poutního místa

tam, kde k domnělému zjevení došlo (např. u stromu, studánky, kapličky atd.) Jde o lokalizaci obecně rozšířeného motivu.

• MOTIV POVĚSTÍ O PROROCTVÍCH

Je velmi častý. V tomto typu pověstí jsou obsaženy motivy běžné v tradici od 16. století, šířené často v knížkách lidového čtení; bývaly často zpracovány literárně.

DUBY V DOLNÍ ROKYTNICI

„Až budou poraženy a z jejich dřeva až udělají kolébku, tak první dítě, které v ní bude kolébáno, bude z kletby vysvobozená princezna.“ Tato pověst nemá vůbec národní specifčnost, je to místní varianta podání velice rozšířeného po celé Evropě. Jde tu o motiv „vysvoboditele v kolébce“ (Erben, 1973; Deutsches Jahrbuch, 1967).

BOROVICE U KOSTELCE NAD ORLICÍ ZVANÁ „ERBENKA“

Pověst, jež k ní patřila, vypravovala o zlatém zvonu, který se i s kostelem propadl do země, protože lid příliš hřešil. Zvon putuje pod zemí a zjeví se, aby ohlásil nový věk.

Je možné, že pověst žila v tradici před Erbenem, ale možné je i to, že byla dodatečně převzata z Erben (Erben, 1973; Dvořák, 1939). Tato pověst je příkladem pronikání do pověstí historického aspektu (zde o budoucnosti českého národa). Pověsti pak dostávají národní zabarvení.

BOROVICE VE SVÍDNICI (FP OBR. 19)

Tvarem koruny zajímavý strom, i proto se o této borovici traduje hodně pověstí, například:

- Vyrostla ze šišky, kterou si přivezl z výpravy do Svaté země neznámý rytíř.

- Potomek rytíře, který přivezl semeno stromu z křižácké výpravy, byl nevinně odsouzen. V předvečer poprav se modlil, aby strom na důkaz jeho neviny rostl kořeny vzhůru. Vršek stromu do rána zaschl v kořeny – rytíř byl zachráněn.

U tak mimořádného stromu jsou samozřejmostí i podání o proroctvích:

- Až bude v Čechách nejhůř, sejde se pod její korunou sedm evropských a panovníků, zde se usmíří a nastanou zlaté časy.
- Až borovice uschne docela, bude konec světa.

Je na místě upozornit, že ke stromům, které jsou v místě známé, se připojují ještě další pověsti. Tak se také stalo u borovice ve Svídnici, kde další z pověstí zdůrazňuje nadpřirozené vlastnosti stromu (viz výše). V tomto typu pověstí zřetelně dominuje evropský motiv; za nejstarší doklad se považuje vypravování o Áronově holi ve Starém zákoně, obdobný motiv zná také antická literatura, odkud patrně přešel do přemyslovské pověsti v Kosmově kronice.

Obdobná česká pověst je též o Lípě neviny na Buchlově (Schafer, 1934), nadpřirozené vlastnosti měl mít podle lidové víry také dub, pod nímž se narodil Jan Žižka (štěpinky z dubu dodávaly nástrojům zázračnou sílu).

III

PŘÍKLADY ZOBRAZENÍ STROMŮ VE VYBRANÝCH DÍLECH ČESKÉ LITERATURY

Je-li něco tak spojené se životem lidí jako stromy, pak se samozřejmě stanou i námětem umělecké tvorby. Jejich zobrazení přináší osobité obrazy ovlivněné tím, že lidé si často za měřítko jevů ve svém okolí berou sami sebe. U stromů není třeba tak velké představivosti, abychom viděli určité vnější podobnosti: vždyť kmen stromu často připomíná lidské tělo a kůra ho chrání, jako kůže chrání povrch lidských těl.

Uvedli jsme, že v kultu stromů má významné místo i představa o duši, o níž naši předci věřili, že ji mají stromy stejně jako lidé. Tajemnou duši lidskou si představovali jen podle následků, které znali, když duše opustila člověka. Život stromů se projevoval jinak, smrt stromu byla také jiná. Snažili si duše stromů představit v podobě, aby s nimi mohli komunikovat: tedy jako s bytostmi, které obývají stromy, ale které se podobají lidem – jsou krásné i šeredné jako lidé, jindy dobré, ale i záludné, někdy utajené, jindy se zjevující.

V dávných dobách byly všechny tyto představy chápány doslovně, jak nás o tom přesvědčují dochované lidové obyčeje nebo lidová vyprávění. Pro nás jsou součástí uměleckého vyjadřování, jsou uměleckým prostředkem, metaforou.

Postupem let spisovatelé získávali větší oporu v získávané bohatosti českého jazyka. I proto mohli vztahy ke stromům domýšlet a zobrazovat v dalších souvislostech. Nejen fakta a obraz reálného světa, ale je vedla i snaha tomu světu porozumět. A tak se stromy se znovu stávají

partnery lidí, ale partnerství se proti době pohanské pozměňuje: aby si lidé mohli lépe uvědomit sami sebe, vytvořili umělci ze stromů jednající osoby. Tato personifikace vychází opět z dávných mýtů, ale teď je zosobnění povýšeno na umělecký prostředek. A tak autoři obdařují stromy lidskými vlastnostmi a lidskými city nejen kvůli pokornému obdivu ke stromu, jak tomu bylo původně, ale aby prostřednictvím stromů mohli lépe poukázat na problémy, které trápí lidi.

STROMY JSOU „HLAVNÍMI HRDINY“ DÍLA

V POEZII

Zvlášť v lyrice je častý strom-lyrický hrdina, jak to odpovídá i místu stromů v citovém životě lidí. A nejen v lidové poezii, v říkadlech a v písniích (např. *hořela lípa, hořela, pod ní panenka seděla*), ale i v tvorbě umělé už od středověku (*Dřevo se listiem odívá...*). Příklady lze uvádět dále až k době obrození a další v době romantismu.

V epice – za mnoho jiných např. obraz dubu, který dovede vzdorovat bouřím „*na té skále dub velikán pne se, král věkovitý nad věčnou pouští. K nebesům holé vypíná čelo, zelená ramena drží na vše strany, tuhý oděv jeho hromem rozoraný*“... (Erben, 1973).

Působivými se stávají verše o stromech u autorů písničích v duchu symbolismu na přelomu 19. a 20. století. Vycházejí z pravdivého zobrazení stromů, ale jejich verše jsou současně výpovědi o síle fantazie, která hledá vysvětlení okolního světa a tradicemi podporovaný vztah ke stromům jim v tom pomáhá. Příkladů je bezpočet. Symbol má schopnost detailem vyjádřit celou oblast představ. Někdy je to vyjádření jednoznačné, jindy je třeba zapojit vlastní představivost a své citění. *Mám rád les, že toho nenamluví ani zaživa...* (Mikolášek, 1958).

V tom je kouzlo poezie – dává tolik, kolik je kdo schopen si vzít.

V PRÓZE TOHOTO TYPU

patří výrazné místo pracím Jana Vrby; které jsou často spojované v tematické celky, např. Kniha z přírody, Les aj. Patří sem i „román stromu“ Borovice. Autor se opírá o důkladnou profesní znalost lesa, patrný je jeho citový vztah k přírodě. Umí ukázat na vazbu mezi člověkem a lesem. Stromy jsou zobrazovány jako osobitá součást přírody, kterou člověk vnímá s obdivem a často i s pokorou.

Bůh sám ví, kolik jí bylo let, ale jistě pamatovala mého prapraděda. Stála na kraji lesa, sousedícího s pasekou, a byla celá zkormoucená parnem. Polovička jehličí už jí spadla z koruny na zem, a zbylé bylo silně zarudlé. Odumírala a nebylo divu: Horký rok jehličí nesvědčí, ona miluje stín a vlhko – jenom hlavu, staré haluze a drobné letorosty, které jsou jako vzpomínky na mládí, vyhřívá ráda na sluníčku. I staří lidé se tak rádi vyhřívají.

A jedle, třebaže odumírala, vyhřívala se pořád ještě s rozkoší. Ba, zdálo se, že se slunečního světla nemůže ani dosti nasytit. Zvedla do výše silné větve jako rozpřažená ramena, jako by jimi chtěla dosáhnouti až k slunci a podelovati se s ním zblízka...

A jak se schylovalo k večeru, stará jedle smutněla, protože jí slunce utíkalo do dálky, aby se pomilovalo ještě a jinými stromy v dalekých zemích a cizích zeměpásech. Potom se teskně dívala na zkrvavený západ, a když se slunce ztratilo za obzorem, zamyslela se hluboce... Počítala své poslední dny – kolikrát k ní ještě slunce přijde na návštěvu. Ale i tehdy nechala ramena rozpřažená vzhůru, přichystaná k objetí a nedovolila jim poklesnouti, aby slunce hned ráno vidělo, jak trpělivě na ně čekala celou noc...

Odešel jsem ze staré, špatně vysázené paseky po špičkách, potichu, jenom abych starou jedli nevyrušil z počítání...

Až se dovím, že uschla, půjdu k ní zase – a zase potichu a po špičkách-a políbím jí na odumřelou kůru. To proto, že mnoho milovala, že milovala vědomky svého vraha, nemohouc jinak – a milovala jej až do posledka (Jan Vrba, Schnoucí jedle, 1948).

Včera byl vzácný večer. Slunce zapadlo mnohem ruději, než kdykoli jindy, vítr byl jaksi zněžnělý, hladil koruny stromů jenom po povrchu listů – a v celé přírodě bylo takové milé teplo, jako by si byly řekly všechny dobré síly, že se toho večera sejdou na besedu. Nebylo možno se tomu dojmu ubránit... na všech stranách znělo lehýnké šumění, velmi podobné tlumenému šeptání, anebo chůzi ženy oblečené do hedvábí...

Smrky nedalekého lesa šuměly jaksi vážně, skoro slavnostně, jako by skandovaly dlouhé sloky jakéhosi starodávného hrdinského zpěvu. Olše, stojící v drobných shlucích – po třech, po čtyřech podél potoka, klikatícího se mezi lukami, prozpěvovaly táhle jakési elegické zpěvy – a brízy ve stráni, jako by se právě vrátily odkudsi z krajiny snů domů, šeptaly droboučce a uchvátaně, dívíce se tomu, že už je večer, že už je opravdu večer, jako by za svět nemohly uvěřiti této prosté skutečnosti.

Blízko u hájovny rostly černé topoly. Byly to vysoké stromy, a jejich hlas byl široce slavný. Bylo to, jako by jím stromy počítaly, kolik nesly hnízd za všechna ta léta, co šumí a rostou sobě pro radost, jiným k užitku a pro krásu světa...

A každý strom, kolik jich bylo, jiný hlas a jiný způsob vyjadřování, neboť jako mezi lidmi, tak ani mezi stromy se nenajdou dva, které by si byly vně i uvnitř podobny jako vejce vejci. Je už v přírodě takový nepsaný zákon, který nedovolí uzrání podobě až k hranici mýlky.

Radostno tak stromům večer naslouchati, neboť jejich řeč jest jako žvatlání dětí: plná krásy, sytosti života – pouhá hra zvuků a podivných slov s mocnými záblesky pravdy; je to taková řeč, na jejímž vytváření nemá podílu rozum – takové blábolení po příkazu srdce... (Jan Vrba, Šeptmé hovory, 1936).

STROMY JSOU JEDNOU Z INSPIRACÍ PRO VZNIK DÍLA
Místně přesně určené stromy bývají představovány méně často, známé jsou například verše Fráni Šrámka: *Tam u nás z mnoha míst tesknota k srdci míří, však zajdi k lípě Semtinské a dohoukají výři*. Většinou bývá zdrojem inspirace „obecný“ strom, který dokresluje prostředí nebo dobu

Obr. 17: Křcínův dub v Třeboni

a zesiluje citové vyznění. Týká se veškeré poesie, především však lyriky. Příkladem za mnohé mohou být verše Vladimíra Holana (1979):

*„Jak je krásná ta stará borovice vejmutovka
na kopci tvého dětství,
které jsi dnes zase navštívil...
Pod jejím šuměním vzpomínáš svých mrtvých
a přemítáš, kdy dojde na tebe.
Pod jejím šuměním je ti,
jako bys dopsal poslední knihu...“*

Do této skupiny prací patří také tak zvané lyrizující prozaické práce, v nichž autoři citlivě pracují například s licheními. Mohou být menší nebo i rozsáhlejší součástí většího prozaického díla – zde v Babičce u Boženy Němcové:

„Ba věru, člověku se někdy zdá, jako by ty stromy živý byly,“ řekl ríesenburgský myslivec. Vím to ze zkušenosti. Jedenkrát – je tomu již několik let – vykázal jsem stromy k poražení. Hajný nemohl jít, já šel ku kácení dohlížet. Drvoštěpové přijdou a hotují se porazit nejdřív krásnou břízu; ani poskvrnky na ní nebylo, pěkně stála jako panna. Zahledl jsem se na ni, a tu se mi zdálo – je to k smíchu, ale bylo mi tak – jako by se mi k nohám skláněla, ratolestmi jak by mě objímala, a do uší mi znělo: „Proč chceš usmrtit můj mladý život, co jsem ti udělala?“

V tom zaskřípělo ostří pily po kůře a vjelo do jejího těla. Já nevím, jestli jsem vykřikl, ale to vím, že jsem chtěl zdržovat drvoštěpy, aby dále neřezali, ale když se na mne s podivem dívali, zastyděl jsem se, nechal je pracovat, ale utekl jsem do lesa. Celou hodinu jsem bloudil a ustavičně mne ta myšlenka pronásledovala, že mne bříza prosí, abych jí život nekazil. Když jsem se konečně přemohl a na místo došel, byla poražena, ani lístečku se na ní nehýbalo, jako mrtvé tělo ležela.

„Mne pojala lítost, jako bych byl vraždu spáchal. Kolik dní do mne nic nebylo, ale nezmnínal jsem se nikomu, a kdybych právě dnes řeč o tom se nebyla strefila, nebyl bych se nikdy zmínil“ (B. Němcová, 1916).

POVĚST O STROMU JE PŘÍMÝM PODKLADEM PRO LITERÁRNÍ DÍLO NEBO JE JEHO ZÁVAŽNOU DĚJOVOU SLOŽKOU

Příkladem může být beletristicky zpracovaný starý mýtus o možnosti společného života člověka a stromu v Holečkově rozsáhlé kronice z jihočeské vesnice

„Do lípy přicházej“ pravila ještě, „jen když je ti hodně veselo, jako ptáček, a když se cítíš hodně zdravou, jako ryba. To nám uděláš dobrodiní“.

Mě bylo podivno, že stařenka říkala „my“ a přece mluví jen o sobě. Pověděla jsem to své kamarádce a kmotříněti Verunce Švábové a ona uhodla, co v tom je. „To jistěže stařenka Žejdlová má s lipou společnou duši; co lípě, to stařence. Zeptej se jí.“

„A já ti dnes povím, jak se stalo, že mám s lipou duši společnou. Mnoho a mnoho tomu let, těžko jsem se roznemohla úbytěmi. Žejdl mi koření nosil, dával užívat, umíval, ale nic na plat, byla jsem stonavější a hrobu bližší. Žejdl vzdal se naděje, že pro mne najde léku. Co by byl nikdy neudělal pro sebe, udělal by pro mne: když bylo nejhuř, došel pro zařikávačku, aby mne změřila a úbytě zaříkala. Ale moje nemoc se nezlepšila. Tu si Žejdl vzpomněl, že za mladých let slýchal, kterak lidé v nezhojitelné nemoci obracejí se na stromy a prosí je, aby jim půjčily svou duši a své zdraví. A když strom prosbu nemocného vyslyší, duše nemocného jakoby odletěla a v tom okamžiku vstoupí do něho duše stromu. Člověk se uzdraví, ale strom touž nemocí ochuraví. A žijou společně, až strom buď uchradne věkem, anebo lidská ruka jej skácí.“

Lípa Žejdlovu prosbu vyslyšela. Žejdl už myslel, že už jsem nebožkou, a běžel pro hromnici aby mi ji zapálil, a tu se já posadila a za několik dní jsem mohla zase chodit. Ale ubohá lípa, už tenkrát náramně stará, začala kotlavět, až se to nějak mezi námi vyrovnalo: já trochu zdraví nabyla, ona trochu pozbyla, a v zimě není dobře, ani s lipou ani se mnou. V létě jsme obě plny života a chválíme Boha (Josef Holeček, Naši I, 1927).

Obr. 18: Horákův buk ve Lhotách

Z autorů poloviny 20. století je tento typ prózy blízký například Jaromíru Tomečkovi (viz např. Věčný hvozd, Doteky ticha) nebo Josefu Prchalovi. Ten v prózách z přírody, určených hlavně mládeži, pracuje s častou personifikací zvířat, ale i stromů. Také zde je častým uměleckým prostředkem líčení.

Zapadalo slunce. Pilařova stráň byla zalita jeho posledními paprsky. Les, který ji ze tří čtvrtin zakrýval, stál nyní tiše; ani se nepohnul. Rudokoré borovice, které slunce tak milují, svítily zdravými kmeny do dálky. Vypadaly, jako by hořely. Štíhlé smrky a spanilé modřínky mlčely. A mlčelo všechno kolem: rybník jež ležel pod stráni, pole nad nimi i louky v údolí.

Co se zdálo neuvěřitelné, stalo se skutkem. Vysoký les chytil...

Oblaka šedého dýmu se nad ním vyvalila a zaplavila značnou část Pilařovy stráně. Hlavní cestu bys nenašel. Utopila se v neproniknutelném dýmu, zmizela v něm, jako by jí tu nebylo.

Cosí strašného, děsivého se odehrávalo v hlubinách vysokého lesa. Ostrý, bolestný praskot, tlumený nářkem hvízdajícího větru, jím pronikal stále víc a více. Stráň byla vzhůru, stromy se chvěly, hladina velkého rybníka neklidně bila do vysokých břehů, jako by tím chtěla vyjádřit svůj podiv.

Oheň dále šílel, plameny hladově polykaly urostlé kmeny mohutných smrků a borovic. Pilařova stráň hořela. Plameny zachvátily i vysoký les pod cestou. Nebylo možno bezpečně říci, co právě hoří a co ještě žije. Dým zavalil větší část stráně, rozšířil se rychle na všechny strany, děsil a mátl... (Josef Prchal, Pilařova stráň, 1948).

V díle Jak rostou stromy, Ivan Klíma (2010) uvádí:

„Takové krásné stromy,“ řekne jeden z nich, „komu vlastně překážely?“ Mužům je stromů líto, a jak se pila zařezává do těla kmene, vzpomenu si, jak kdysi pod stromem lehávali. Zdá se jim, že slyší, jak strom nařiká, že dokonce i druhý strom nařiká a prosí: „Nezabíjejte ji!“ Ale muži první lípu skácejí, osekávají větve, rozřezou kmen, otrou si z čela pot, naloží dřevo na vůz a odjedou.

Druhá lípa teď najednou stojí uprostřed pole sama. Nemůže plakat pro svoji družku, nemá oči, z nichž by tekly slzy, nemůže taky uprchnout, je pevně vrostlá do země, může jen čekat, až muži opět přijdou a skácejí i ji.

Další ukázkou vztahu ke stromu, tentokráte ovocnému je i následující text:

„Ty ses dnes, jablůňko, nějak vyšnořila,“ řekl jsem, když jsem ráno vyšel na zahradu. Ne řekl jsem to arci hned, protože na dobrou chvíli mi ta nádhera vyrazila dech.... „Co že ses dnes tak vyparádila? Vždyť je všední den“, říkám jí ještě, ona to však šmahem popírá.

„Žádný den není všední. Rozhodně ne den jako ten dnešní, když nesu na hlavě modroučké nebe jako džbán vody čerstvě načerpané z pramínku na stráni nad domem.“

Nikdy se s jablůňkou nepřu. Už vůbec ne, když, jako teď, má skoro jistě pravdu. Proč se taky přít s někým, o kom vím, že je o tolik moudřejší než já. Ono se asi opravdu nemá mluvit o všedních dnech, protože v každém se stanu též něco nevšedního a i v tom nejsmutnějším se najde něco krásného (Viktor Fischl, Hovory s jabloní, 1999).

PRÁCE VĚNOVANÉ ZAMYŠLENÍM NAD STROMY A JEJICH MÍSTU V LIDSKÉM ŽIVOTĚ

Prací tohoto typu není mnoho a mívají často filosofický podtext, například v eseji Duše stromu Jaroslava Neumanna (1972) nebo v drobné próze Jiráskově.

Jak významným prvkem jsou stromy, uvědomíme si teprve tam, kde jich není. Jsou takové opuštěné končiny na světě a je tam nevýslovně smutno a bezútěšno. Nikdo by nevěřil, s jakou radostí lze uvítat nejubožejší akát, spatříš-li ho pojednou po čtrnáctidenním pobytu na holé pustě. Vždyť i na vysokých horách, kde je přec tolik jiné uchvacující krásy, když spatříme při sestupu první, byť i zakrslý, modřín nebo smrk, svitne nám v očích. Je to jako nenadálá setkaná s milým kamarádem...

Obr. 19 : Slavíčkův dub v Kraskově

Strom jako strom, řekne mnohý, leč to je chudák, jenž ztratil nebo nikdy nenabyl schopnosti správného vidění a cítění. Ať už proto, že se přesytil a zlhostejněl, navyknuv si dívat se na strom jen s metrem v oku, nebo že mu nebyla vůbec poskytnuta příležitost vejít v důvěrný a srdečný poměr se stromem. Milovati strom nikoli pro užitek, ale pro krásu je jedním z vyšších tónů lidské duše. Milovat svůj strom, žít s ním v souvztahu a němém přátelství, je štěstí (J. Neumann, Krása našeho domova, 1931).

Mnozí rádi vyhledávají starožitnosti v zemi, v muzeích, tvrze i hrady a jiné historické památky. Já zase prastaré pamětníky – věkovité stromy. Shledávám se s nimi nejčastěji v samotách, kde zůstaly utajeny lidské hrabivosti, nebo kdež je zachovala šetrnost prostého lidu; ta je snad zbytek oné posvátné úcty, kterou k nim chovali jeho předkové, jakož k sídlům mocných bytostí duchů.

Unaven lidmi a prací rád se na čas utíkám do stínu těchto velikánů, kteří mně prchajícímu před společností jsou nejmilejšími společníky. Oni jsou minulost a přece „jdou s časem“. Usedám pod nimi, moderní unavenec, abych užil klidu jejich i samoty; řeč jejich od věků jednotejná, líbezná, vzrušivá, jež několika pokolení šuměla v sen a dumu, konejší neklidnou, nespokojenou mysl. Naslouchám, nazírám v kraj nebo v klidný ruch lesa, a volněji dýchám, zapomínaje na rozpory, vzbuzené knihami a poznáním lidí (Alois Jirásek, Stromy, 1888).

ZPRACOVÁNÍ NÁMĚTU STROMŮ A PÉČE O NĚ OD 60. LET 20. STOLETÍ

Byla to doba, kdy ve společnosti narůstala kritičnost; to se týkalo i textů seznamujících se stavem našeho životního prostředí, s vnímáním přírody kolem nás. Následující „normalizace“ na začátku sedmdesátých let už ale nemohla kritický zájem o stav životního prostředí zcela zastavit, třebaže se cenzura o to velmi snažila.

Ne všechno v životě národa se však dá předvídat a ovlivnit. Například to, že se objevilo a začalo se úspěšně šířit, a to především mezi mládeží, hnutí Brontosaurus. Rok 1974 byl OSN vyhlášen Rokem životního prostředí. Mladí pracovníci Ústavu krajinné ekologie s novináři Mladého světa, v té době nejčtenějšího týdeníku nejen pro mladé toto hnutí propagovali. Časopis sice byl poplatný době, přesto přinášel otevřené reportáže a zvláště myšlenky ochrany přírody nebyly redakci cizí. Redaktoři se rozhodli v duchu výzvy OSN jednat. Kresba brontosaura od Vladimíra Jiráňka se stala vtipným a srozumitelným logem. Co mělo původně být jednoroční akcí, vyvolalo mezi mládeží silný ohlas, který spojil stovky brigádníků do víkendových brigád a prázdninových akcí, až po odborně vedené Prázdniny s Brontosaurom.

Brontosaurus se stal v Československu pojmem. Byla v tom aspoň trocha svobody v rozhodování, co dělat, aby z toho byl smysluplný výsledek, jak se stát užitečným nikoli příkazem, ale z vlastního rozhodnutí. Odměnou byl dobrý pocit z pomoci poničené přírodě a rozpadajícím se památkám, u mnohých zároveň i vyjádření občanského postoje.

Osobností spojenou s tímto hnutím byl od počátku redaktor Mladého světa Ing. Josef Velek, který je považován za zakladatele české ekologické publicistiky. Soustavně se zabýval stavem životního prostředí v naší zemi a nebál se o tom kriticky psát. Sice se muselo i nadále počítat s cenzurou a psát opatrně, přesto přibývalo autorů, kteří nechtěli mlčet a vyjadřovali svůj protest třeba písničkou. Například je z tohoto období text Strom od J. Doležalové. Píseň se stala protest songem proti zhoršujícímu se stavu životního prostředí – nejprve ji hrály litvínovské Popelky, v 80. letech minulého století ji převzala do repertoáru brněnská folková skupina Ozvěna (www1); píseň zlidověla.

*Polní cestou kráčeli šumaři do vísky hrát,
svatby, pohřby tahle cesta poznala mnohokrát,
po jedné svatbě se chudým lidem synek narodil
a táta mu u prašný cesty života strom zasadil...
Že strom v cestě plánované, to malý problém byl,*

*ostrou pilou se ten problém snadno vyřešil,
tak naposled se do nebe náš strom pak podíval
a tupou ránu do větvoví už snad ani nevnímal.
Při stavbě se objevilo, že silnice bude dál,
a tak kousek od nové cesty smutný pařez stál,
dětem a výletníkům z výšky nikdo nemával
a jen přítel vítr si o něm píseň na strništích z nouze hrál.*

Refrén:

*Jak tam stál, a koukal do polí,
a byl jak král, sám v celém okolí,
korunu měl, korunu měl, i když ne ze zlata,
a jeho pokladem byla tráva střapatá.*

Přibývalo mladých posluchačů na festivalech, ale přibývalo i čtenářů, kteří chtěli rozumět. Příkladem za mnohé mohou být slova spisovatele a populárního rozhlasového redaktora Františka Nepila. Na jaře 1989 o svém psaní řekl: „Píšu, abych projasnil a povzbudil“.

Oldřichův dub. Odborníci odhadují jeho věk na sedm set let, ale lidová tradice tvrdí, že pod ním poznal kníže Oldřich Boženu Ořešínovou, že tedy trvá bezmála tak dlouho jako náš stát. Že jeho korunou povívaly větry nasycené vši slávou, bolestí i potupou, které se ubíraly touto zemí. Nevím už, kolik dospělých mužů obejme jeho kmen. Vím jen, že jsem nenašel místo, odkud by se mi vešel celý do objektivu, a že každá jeho větev byla vlastně samostatným věkovitým stromem, který by stál za zhlédnutí.

Ale víc než všechna čísla a rozměry, která si stejně nepředstaví dost správně ani věrně ten, kdo tento strom na vlastní oči nespatrił, hořel mi v duši nesmírný obdiv k lidským generacím tohoto kraje. Že všichni, kdo žijí dnes a žili včera, kdo žili nedávno, dávno i velmi dávno, všichni od prvního do posledního respektovali stáří, krásu a velebnost tohoto stromu.

Člověk – všimněte si – je posedlý touhou kácet a bořit to, co nezasadil či nepostavil on sám osobně. Na dubu je tabulka, která uvádí roky, kdy žil kníže Oldřich. Já si říkal, že by na ní mělo polopatě stát asi toto:

Obr. 20: Oldřichův dub v Peruci

„V tomto kraji se nejméně sedm set let, a možná tisíc, nenašel moula, kterého by napadlo porazit tento strom, ať už ze ziskuchtivosti, nouze, z hlouposti či zlomyslnosti. Díky tomu je v této zemi o jeden div víc.“ A chtělo se mi obejít všechny domy a rovy, které v kraji stojí a které už ani nejsou k nalezení, a položit ke každému kytičku. Hlavně tedy k těm, co už nejsou k nalezení. V těch byli totiž lidé, kteří ten dub neporazili, když ještě nevzbuzoval úctu. Když mu bylo patnáct, dvacet či třicet let. Protože ušetřit strom, který ještě nevzbuzuje úctu, na to je potřeba větší porce mravnosti a uvědomělosti. Takový mladý strom nevypadá ani na hřích.

Jedte se někdy na Oldřichův dub podívat, a hlavně si chraňte každý dub u vás doma. I ty patnáctileté (František Nepil, Dobré a ještě lepší jitro, 1983).

Od devadesátých let 20. století můžeme už sledovat proměnu v přístupu přímo ke stromům, k jejich ochraně, včetně zvýšeného zájmu o kult stromů, což souvisí se změnami ve společnosti. Zvýšil se také zájem o historii venkova a regionální literaturu, která dříve byla stranou pozornosti, například jsou vydávány původní tisky starých místních pověstí s pozapomenutými vypravováními. A třebaže mají různou literární úroveň, ceněné jsou hlavně proto, že se jimi kříší zájem o lidovou slovesnost a uchovává se materiál, který by časem zapadl. Týká se třeba stromů vysazených roku 1848 a připomínající konec roboty a poddanství: za mnohé lípa u zvoničky v Bohousové (Hrobař, 1949), lípa ve Skuhrově nad Bělou (Krása našeho domova, 1931).

Také se objevily zápisy dávných vzpomínek, nová hodnocení toho, jak to tehdy bylo. Například události z prusko-rakouské války roku 1861, kdy se bojovalo na českém území a padlo hodně Čechů. Vojnu tak připomínají na Hradecku mnohé stromy: lípu u Radobytců (Krása našeho domova, 1946), lípy v Kameničné a v Pěčíně (Hrobař, 1949) nebo dub v Popovicích u Nechanic (Chadt-Ševětinský, 1913; Krása našeho domova, 1941) a další. V současnosti stíní pomníky a místa, kde jsou padlí pohřbeni, už urostlé stromy a jejich historie je známá i díky současnému zájmu o významné stromy.

Zvyk vysazovat stromy „na paměť“, aby připomínaly události, které se nějak či něčím staly součástí životů lidí – to je dobrá volba. Protože stromy žijí dlouho, déle než trvá lidský život, a tak mohou předat poselství dalším generacím. Nedovolují zapomenout. Zvláštnost takové „novodobé výsadby“ je v tom, že vysazené stromy nepřipomínají jednoho člověka nebo jednu konkrétní událost, ale abstraktní pocity volnosti a svobody a stávají se tedy symboly

Sázení stromů a stromků, které se staly živými památníky, bylo zřejmě ovlivněno zvykem přeneseným k nám z Francie, kde vysazovali stromy v období Velké francouzské revoluce a nazývali je Stromy svobody. U nás se tento zvyk stal častým nejvíce po vzniku samostatné Československé republiky. V říjnu 1919 byly v mnoha městech a vesnicích slavnostně vysazovány Stromy republiky nebo Stromy svobody. Tyto stromy se pak těšily úctě obyvatel, byly o nich zápisy v kronikách, patřily do historie obce či města. A měly i své pohnuté osudy. Za mnohé jeden příklad, který je doložený v Pamětní knize města Ronova nad Doubravou. Kronikář zapsal, že 14. října 1940 musela být na příkaz německé okupační správy pokácena na náměstí pěkná mladá lípa, protože byla od slavnostního vysazení 1. května 1919 nazývána Lípou svobody.

Tyto stromy připomínají místní události a místní občany, někdy události mohou být i časově vzdálené, a přesto je význam těchto stromů širší a lidová vypravování o nich přerůstají rámec pouhých místních příběhů. Jejich hodnocení získává celonárodní a symbolickou platnost. Jsou důkazem, že tradice významných a památných stromů v naší zemi trvá.

ZÁVĚR

Z publikace je patrné, že se pohled na stromy vyvíjel a proměňoval nikoli proto, že se po mnoho let do dnešní podoby vyvíjely stromy, ale že se proměňovala lidská společnost, a to ne vždy ku prospěchu: narůstala ziskuchtivost a bezohlednost, i když rostla vzdělanost. Stromy z uctívaných se stávaly materiálem sloužícím, často i znevažovaným. Neprojevalo se to okamžitě, ale změna v přístupu ke stromům časem ukázala na změny v uvažování a v přístupu lidí k sobě navzájem. A záleží na nás, jak jsme schopni rozumného a citlivého chování – k přírodě, tím i k sobě. Jak upozorňoval filosof Erazim Kohák: „*Nejde o to, zda máme „právo“ přírodu užívat... Kdybychom měli jen to, nač máme „právo“, neměli bychom zhola nic. Jde o to, abychom přírodu užívali jako dar – vděčně, úctyplně a šetrně.*“ (Kohák, 2002). A to se velmi důrazně připomíná právě při pohledu na stromy – živé, krásné a současně pro nás nepostradatelné součásti světa, ve kterém žijeme a se kterým musíme být v souladu, pokud chceme přežít.

Proto je důležité se snažit o rozšíření povědomí o všech aspektech života stromů a sledovat, zda a jak se mezi lidmi udržuje zájem o život přírody – konkrétně v našem případě o stromy. Ten se snažit podchytit a rozvíjet – co se v mnoha případech děje. Zájem alespoň části společnosti o stav životního prostředí tak dává naději. S tím souvisí i osvěta týkající se stromů, stejně jako existující podpora ze strany sdělovacích prostředků – například v přírodovědných pořadech televize a ve vzdělávacích relacích rozhlasu. Konkrétním příkladem může být šestnáctidílný dokumentární seriál české televize z roku 2002 v režii Bedřicha Ludvíka nazvaný Paměť stromů, který si dal za cíl blíže seznámit diváky s existencí našich památných stromů a ukázat na jejich místo v české kultuře.

Dalšími příklady jsou „stromové“ soutěže a ankety, které poutají pozornost veřejnosti a zvyšují nejen zájem o stromy, ale také o jejich ochranu. Bývají každoročně organizované nadací Partnerství a pro co se organizátoři snaží veřejnost získávat, napovídají názvy: Strom roku, Evropský strom roku, Sázíme budoucnost aj. Nezisková organizace

Arnika obdobně zaměřuje pozornost na aleje. A to jsou dva nejznámější příklady.

Zajímavostí je i to, že spolu se zájmem o stromy, o jejich zviditelnění v soutěžích a zlepšení vztahu lidí k nim, se objevují „nové pověsti“, které se snaží jinak získávat pro stromy sympatie. Připomeňme například vypravování o Chudobínské borovici, vítězce ankety Evropský strom roku 2021, kde se říká, že *„podle pověsti tradované mezi obyvateli zaniklé vesnice hraje u borovice za noci čert na housle. To místní nejspíš poslouchali silné větry vanoucí svrateckým údolím“* (www2). Opatovická borovice černá, vítěz soutěže Strom roku ČR 2014, prý zase *„tvarem připomíná sedmihlavou saň a pověst mluví o tom, že se jedná o zakletého draka, se kterým bojoval svatý Jiří, jemuž je zasvěcený místní kostel. Podle pamětníků se borovici říkalo Julinka...“* (www3).

A co je podstatné? Že se do mnohých akcí – například na záchranu lesa a vysazování stromků – často aktivně zapojují mladí lidé. A tak je dobře – stromy se přece sázejí pro budoucnost. Jak říká stará moudrost platná i při práci se stromy: *nebudeme-li dnes dělat začátky – pak budeme přihlížet jen smutným koncům.*“

PŘÍLOHA:

Tři ukázky literárního zpracování tématu stromu.

Zpracování představ a mýtů o propojení života stromu se životem člověka ve vybraných příkladech z české literatury.

K. J. ERBEN: VRBA (1973)

Původ pověsti o spojení života lidského a života stromu je prastarý. Má své kořeny nepochybně v době, kdy se příroda interpretovala animistickými představami čili v době, kdy člověk přičítal všem stromům a rostlinám nejen skutečné žití, ale i lidský rozum a cit (Sobotka, 1879). Proto se také lidé zřejmě domnívali, že je možné se stromy být v tak úzkém soužití. S touto představou pak souvisí i víra v životní strom, rodový strom (viz dříve).

K vlastní baladě „Vrba“ Erben říká, že „...*tato balada zdá se mi nad jiné důležitá býti proto, že k ní podobné ani jinde nenacházím. Jsou sice pověsti, kde člověk proměněn bývá ve strom nebo v kteroukoli jinou věc a zase naopak, ale aby člověk o život se dělil se stromem nebo jinou věcí, takže by jedno bez druhého déle trvati nemohlo, toho, pokud mi povědomé, tuto za jediný příklad se nalézá. Pochází pak tato pověst z bývalého kraje Bydžovského.*“

Erbenův názor však nebyl zcela přesný. Tato pověst není ojedinělá, jak se Erben domníval. Námětovou paralelu nacházíme v pohádce B. Němcové o Viktorce (vyšla v Koledě r. 1852). Grund (1935) ve své monografii se na str. 92 zabývá porovnáním obou literárních prací a zdůrazňuje samostatnost postupu K. J. Erbena v dějovém rozvržení i ve zpracování. Domnívá se, že Erben o pohádce B. Němcové nevěděl.

Tento námět však není jen českou zvláštností, ale jako mnoho jiných pohádkových či pověstních námětů je migrující. Například japonská pověst vypravuje o břevnu v chrámu bohyně Kwannon v Kyotu. Trám byl zhotovením z krásné vrby rostoucí v zahradě samuraje Kato. Duše této vrby měla podobu ženy, která žila se samurajem jako jeho man-

želka. Žena zahynula, když vrba byla na příkaz císařův poražena, aby z jejího kmene mohlo být pro chrám bohyně zhotoveno břevno.

Podobný pohádkový námět uvádí i Sobotka (1879), který vypravuje českou pohádku o vrbě, v níž žila bílá paní, matka začarovaného mládence. Ta poradila dívce, jak má milého vysvobodit. V souvislosti s vrbou připomíná Sobotka také litevskou tradici. Vrba byla v Litvě posvátným stromem, ke kterému se chodily neplodné ženy modlit, aby mohly mít děti

Erben vychází z této lidové představy o úzkém vztahu člověka a přírody. Bylo pravděpodobně dáno lidovou předlohou, že zvolil právě vrbu, strom „tradicií tolik uctíváný“. Vyjádření úzkého vztahu mezi životem ženy a stromu je v baladě zesíleno prvky výrazně erbenovskými – je to především motiv osudovosti a současně trestu za to, že člověk jedná proti osudu. Jak píše básník: *„Co souzeno při zrození, tomu nikde léku není“*.

Dále pak je tu i erbenovská „jednota protikladů“, v níž člověk hřeší tím, že sám chce mít život naplněný, chce dosáhnout maximálního štěstí, ale přitom zničí milovanou osobu. Mužova bezděčná vina je v tom, že se nechce o lásku a život své ženy dělit s přírodou, chce mít ženu jen pro sebe, a tím ji nakonec zabíjí. Muž neposlechl ženu, podřel *„vrbu s bílou korou“* a jeho žena padla v tu chvíli *„jako strom se kácí“*.

V této skladbě je však tato erbenovská osudovost překonána silou mateřské lásky. Strom za mrtvou matku odpovídá, aby muž dal z kmene udělat kolébku. Ze zasazeného proutí vrby bude si chlapec, až doroste, dělat píšťalky (*„na píšťalku bude pěti, se svou matkou rozprávěti.“*). Tak vlastně strom, jeho dřevo a proutí, budou zastupovat mateřskou náruč, matčin hlas. Spojení života ženy a stromu bude pokračovat.

Ale jak bylo ukázáno výše, i tento motiv mateřství spojený s vrbou vychází z lidové tradice. Shodný motiv nacházíme také v japonské paralele. Poraženou vrbu nemohli odtáhnout ze zahrady ani největší siláci. Malý samurajův synek vzal proutek a lehce sám odtáhl podřatý strom, jako by strom šel za ním.

Závěrem lze říci, že na rozdíl od Erbena považujeme tento motiv za známý a rozšířený v lidovém podání, a to i mimo oblast slovanskou. Erbena upoutal pravděpodobně nejen svou neobvyklostí, ale i značnou možností mytického pojetí světa.

J. ZEYER: RADÚZ A MAHULENA (1898)

Hodnocení tvorby a postojů J. Zeyera se různí. I když byl Zeyer svým myšlením, zaměřením, cílem tvorby autorem českým, nebylo mu vždy dobře rozuměno. Někteří jeho kritici například hledali námětovou závislost této české pohádky na pramenech cizích – na pramenech indických.

Jan Voborník (1907), autor monografie o Zeyerovi, měl ke spisovateli velmi blízko. On jako jediný námětový zdroj hry uvádí prameny slovanské. Udává, že Zeyer našel látku ve Slovenských pověstech sebraných od Škultétyho a Dobšinského, a to v pohádce Radúz a Ludmila. V ní se také vypravuje o proměně dívky v topol, avšak Zeyer provedl některé změny: z Ježibaby vytvořil Runu, z Ludmily Mahulenu. Toto dívčí jméno se vyskytuje v téže sbírce – v pohádce Mahuliena Zlatá Panna.

Autor sám odhaluje původ námětového pramenu už ve vlastním úvodu: „*Jsem pohádka, r o d n á sestra těch, jež Ganga kojila*“, a pak dál jmenuje pohádkové náměty známé po celém světě, protože právě v pohádkách najdeme nejvíce migračních motivů. Významné je i to, že v tomto prologu konkrétně umísťuje děj na „*Slovač*“, v „*slunné nivy slovenského lidu*“. Zeyer nejen určuje hru jako slovenskou pohádku, ale důležité je i věnování „*Svetozaru Hurbanu Vajanskému i těm, kteří s ním tak strastně milují lid slovenský...*“. Právě tento záměr autorův – posílit zájem o Slovensko, o jeho lid, podpořit touhu po svobodě a víru v tuto svobodu (viz opět slova věnování) – mluví jasně právě pro slovanské motivy.

Julius Zeyer v prologu pokračuje: „*Jsem pohádka. Dým mystický nese se přede mnou a za mnou duje vítr pravěký... Kdo za mnou chodí,*

vidí dávné sudic předito...“. Vztah člověka a stromu je skutečně hluboký a dávný, podmíněný významem stromů pro lidi. Není to kult pouze slovanský, ale ani jinak místně omezený. Spisovatel měl k přírodě i ke stromům blízký vztah, uznával jejich místo v přírodě a dovedl domýšlet jejich symboličnost.

Srovnáváme-li pohádku Radúz a Mahulena s jinými díly, která zobrazují vztah člověka a stromu, upoutá nás v této hře zvláštní symbolický význam stromu, a to z několika hledisek. Je to především zdůrazněné úzké sepětí „s matkou zemí“, s láskou se chovající k těm, kteří po ní šlapou, ona přesto dává svůj dech všemu živému: „...matka země dýše tak silně, plna něhy“ (str. 98). Působivé je vyjádření názoru, že příroda dovede svou krásou (přeneseně duší) ztišit lidskou bolest (str. 102, kde Radúz hovoří s topolem).

Stejně jako v jiných básních Zeyerových nacházíme i v této pohádce prvky známé z lidových podání: lid začal strom pro jeho tajemnost a velebnost uctívat jako posvátný (viz IV. dějství, rozhovor Radovida a Nyoly). Spisovatel vyjadřuje myšlenku, že strom svou „krví“ vysvobozuje člověka.

Závěrem lze tedy shrnout, že Zeyer zpracoval ve své hře typicky lidové motivy vypravujícími o vztahu člověka a stromu, které doplnil vlastní básnickou fantazií a vlastními názory na sepětí života člověka s přírodou. Nejsou to jen náměty čistě slovanské, ale migrující, jejichž obdobu nacházíme i například v literatuře indické.

ALOIS JIRÁSEK: LUCERNA (1957)

V povědomí čtenářů je A. Jirásek znám hlavně jako historický spisovatel, pro kterého byl především lid nositelem dějinných událostí. Méně se o něm ví, že byl i zasvěceným znalcem folklóru. Studoval folkloristický a etnografický materiál právě proto, že chtěl co nejhluběji poznat, jak lid – ústřední hrdina jeho děl – žije.

Při svých folkloristických studiích se Jirásek pravděpodobně seznámil s funkcí stromu nejen v lidových podáních, ale i s významem

stromu v životě lidu vůbec. O Jiráskovi je také známo, že měl citlivý vztah k přírodě. Vztah ke stromům je zvlášť patrný v próze *Stromy* (viz dříve), ve které vypravuje nejen o několika památných velikánech, ale především o pocitech, které mohutnost a krása stromů a tajemný život lesa vyvolávají v citlivém člověku.

Při studiu materiálu o Jiráskovi a jeho hře *Lucerna*, jsem nikde nenašla konkrétní lokalizaci stromu, který by mohl být předobrazem lípy v *Lucerně*. Tato lípa je tedy jakýmsi symbolem vztahu lidu ke stromům, ale i k tomu, co lze obrazně vyjádřit jako „odkaz předků“.

V *Lucerně*, stejně jako v jiných Jiráskových dílech, jde o realitu, o zobrazení dějinného faktu, a to vztahu vrchnosti a poddaných. Ale přece jen se *Lucerna* odlišuje od ostatních Jiráskových prací. Jirásek zde nevytvořil historicky konkrétní hrdiny, ale vybírá si typy. Jde mu o vyvolání atmosféry onoho období. Proto se může na scéně objevit i postava vodníka, strom se může otevřít a zachránit člověka. V to lid věřil, tak přemýšlel, tím si oživoval svět a vysvětloval nepochopitelné přírodní úkazy. Jirásek se tedy ve hře přidržuje přesně prvků lidového podání, nesoustřeďuje se jen na vztah lidu ke stromům, ale rozšiřuje tento motiv o motivy příbuzné (oživení přírody vodníky, hejkaly, víra v proroctví atd.). Ústředním motivem však zůstává víra lidu v kouzelnou moc stromu a úcta k památné lípě.

Motiv stromu je po kompoziční stránce pevně zpracován, má gradaci. V 6. výstupu prvního dějství Hanička zpívá za doprovodu houslí učitelského mládence část lidové balady *Zakletá dcera*, která vypráví o dívce zakleté do stromu. Je to zřejmě záměrné vyjádření souvislosti mezi dějem hry a lidovým podáním o stromu (viz ještě dále). Ve 12. výstupu se babička zmiňuje „o živém mezníku“, o staré lípě na palouku, kde dříve stával kostel. Pod kořeny lípy je prý ukryt poklad, drahá koruna. Pro ten že se pánům lípy zachtělo.

Ve 14. výstupu druhého dějství je motiv stromu podrobněji rozveden v rozhovoru babičky a mlynáře s dvořanem a vrchním. Popisuje se tu nejen krása lípy, její užitečnost a služba lidem po staletí, ale i posvátnost: *„Je to svatý strom a je mu rozumět, když v noci svatojánské*

jeho listí zašustí“. A v duchu starých mýtů je vyjádřeno přesvědčení, že lípa chrání bezpečnost mlýna, protože „...*je to staré dědictví a naše outěcha a věříme, že pokud ta lípa vznáší svou korunu, že tento krov je bezpečný*.“ Tak si o tom lidé vyprávěli, ale odrodilý vrchní nechce nic takového znát, lípa je pro něho místem, kde se scházejí rebelové proti vrchnosti, ke které se už i on počítá. K původnímu motivu památného stromu přistupují další prvky známé i z lidového podání o stromech: víra v ochrannou moc stromu, motiv stromu jako významného místa pro tajné schůzky apod.

Ve třetím jednání kněžna obdivuje tichost a krásu lípy, ale mlynář jí vysvětluje, že strom umí mluvit jen k tomu, kdo mu chce rozumět. Motiv stromu vrcholí v jednání čtvrtém, v němž se lípa stává „jednající“. Oživne, ukryje v sobě Haničku, chrání ji. Učitelský mládenec brání lípu i ukrytou Haničku (splývá tedy opět člověk se stromem). Právě v boji s pacholky pod lípou si Zajíček připomíná slova lidové balady, kterou Hanička zpívala v prvním jednání. Autor tu připomíná spojení života člověka a života stromu, což se mu podařilo vyvolat použitím lidových představ o zázračné moci památného stromu. I sami lidé však to, co je pro ně cenné, musí bránit a spojit se proti zlobě – až pak se lípa rozzáří, rozezní a rozevře a vystoupí z ní zachráněná Hanička. Kněžna si uvědomuje, jaký význam má lípa pro vesničany, že „*ten strom tu je city lidu, jeho úctou a věrností posvěcený*.“

Je možné shrnout, že lípa v této pohádkové hře je prvkem realistickým a funkcí i významem je přesně přejata z lidového podání. Spolu s ostatními prvky lidových představ oživujících svět našich předků (vodníci, hejkal, hospodářičkové atd.) vyjadřuje autor nejen vztah k tradicím, ale i úctu k přírodě. Dařilo se mu vyvolávat typickou atmosféru doby a charakterizovat „onen čas“.

SOUHRN

Publikace ukazuje vztah člověka a stromů v kontextu dějin. Zabývá se kultem stromů již v dobách pohanských, v počátku křesťanství a v souvislosti s průběhem osídlení historického území nynější České republiky přes období národního obrození až do současnosti. Stromy postupem vývoje lidské společnosti na sebe přijímaly – nebo jim byly dodávány – symbolické rysy charakterizující nikoli už jen přírodu, ale lidskou společnost a vztahy v ní. Největší pozornost je v tomto díle věnována místu významných stromů především v české lidové slovesnosti. Odrazem vztahů člověk – strom jsou často lidové pověsti. V knize jsou uvedeny pověsti o stromech s historickými motivy (dub sv. Václava, Husova lípa), dále i tak pověsti o stromech se vztahem k umělcům (Jiráskova lípa, Havlíčkův dub); mnoho stromů je i součástí místních pověstí. Dále jsou zde zobrazeny i významné stromy známé z děl v české literatuře, ať už v poezii nebo próze. V závěru práce je ukázka rozboru tří prozaických prací z krásné literatury, v nichž je hrdinou strom. Publikace též uvádí množství literatury a další zdroje, které se týkají stromů.

SUMMARY

The book shows the relationship between man and trees in the context of history. It deals with the cult of trees already in pagan times, in the beginning of Christianity and in connection with the course of settlement of the historical territory of the present Czech Republic through the period of national revival to the present. As human society developed, trees took on – or were supplied with – symbolic traits that characterize not only nature but human society and the relationships within it. The greatest attention in this work is paid to the place of significant trees, especially in Czech folklore. The reflection of human-tree relations are primarily folk tales. The book contains legends about trees with historical motifs (St. Wenceslas Oak, Hus's Linden), as well as legends about trees related to artists (Jirásek's Linden, Havlíček's Oak) and many important trees are also part of local legends. There are also shown here heritage trees, known from publications in Czech literature, whether in poetry or collected legends. At the end of the book is an example of an analysis of specific examples of literary processing of the topic of trees. The book also lists a wealth of literature and other resources related to significant trees.

Obr. 21: Želivského lípa v Jiřicích

Obr. 1: Stochov – Svatováclavský dub, okres Kladno,
obvod kmenu 786 cm (2020)

Obr. 2: Příbram Sv. Hora – Svatováclavský dub, okres Příbram,
obvod kmenu 589 cm (2021)

Obr. 3: Peruc – Oldřichův dub, okres Louny,
obvod kmenu 783 cm (2021)

Obr. 4: Klokočov – Královská lípa, okres Havlíčkův Brod,
obvod kmenu 896 cm (2021)

Obr. 5: Jemnice – Kapistránská lípa, okres Třebíč,
obvod kmenu 352 cm (2020)

Obr. 6: Chlístov – Husova lípa, okres Prachatice,
obvod kmenu 952 cm (2018)

Obr. 7: Myšlín – Žižkův dub, okres Praha-východ,
obvod kmenu 698 cm (2019)

Obr. 8: Krčín – Vojnarova lípa, okres Náchod,
obvod kmenu 597 cm (2020)

Obr. 9: Zlatá Koruna – Kapucínka, okres Český Krumlov,
obvod kmenu 521 cm (2019)

Obr. 10: Jedlina – Bratrská borovice, okres Rychnov nad Kněžnou

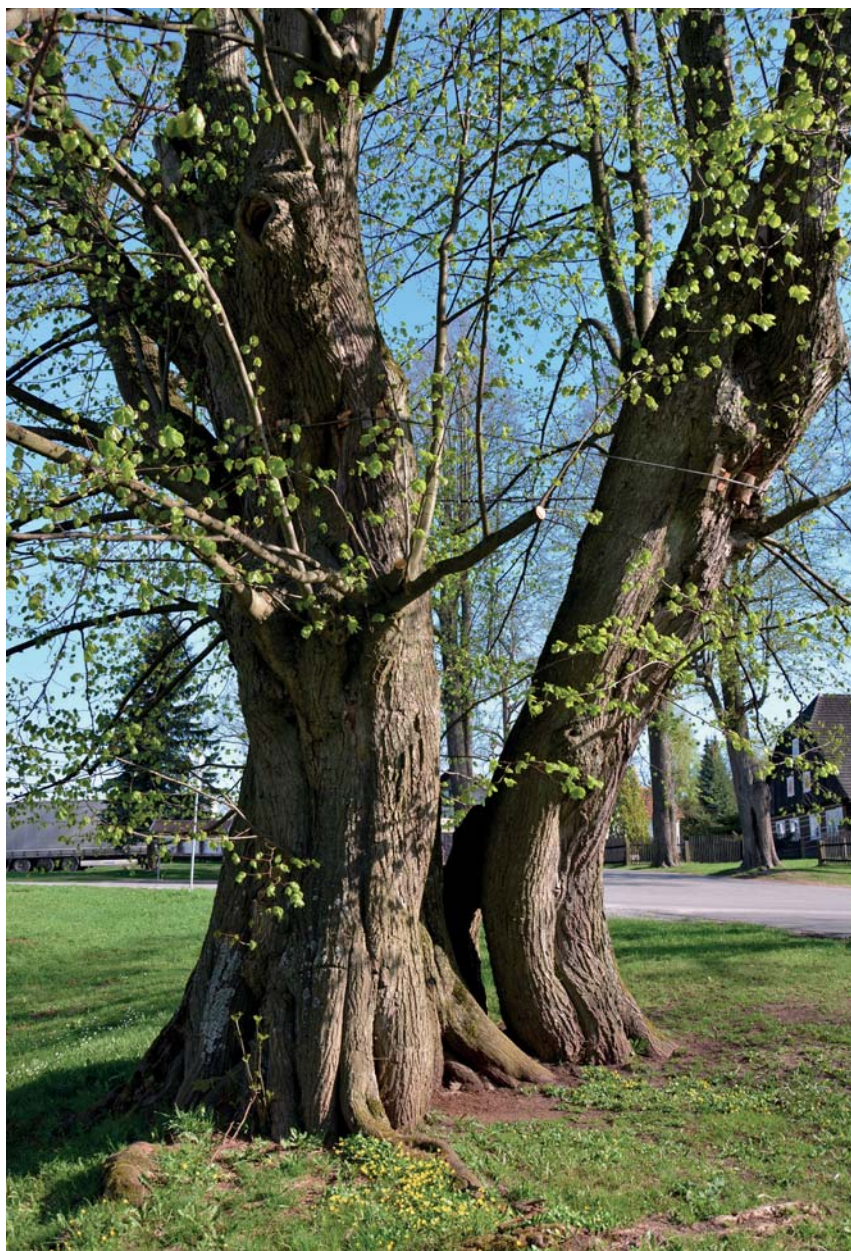
Obr. 11: Kunvald – Bratřská lípa, okres Ústí nad Orlicí,
obvod kmenu 887 cm (2020)

Obr. 12: Výprachtice – Výprachtická lípa, okres Ústí nad Orlicí,
obvod kmenu 487 cm (2020)

Obr. 13: Krásný Dvůr – Goethův dub, okres Louny

Obr. 14: Dobřany – Jiráskova lípa, okres Rychnov nad Kněžnou,
obvod kmenu 795 cm (2019)

Obr. 15: Proseč-Obořiště – Havlíčkův dub, okres Pelhřimov,
obvod kmenu 657 cm (2019)

Obr. 16: Dalovice – Körnerův dub, okres Karlovy Vary,
obvod kmenu 858 cm (2021)

Obr. 17: Teslíny – Hraniční buk, okres Příbram,
obvod kmenu 533 cm (2021)

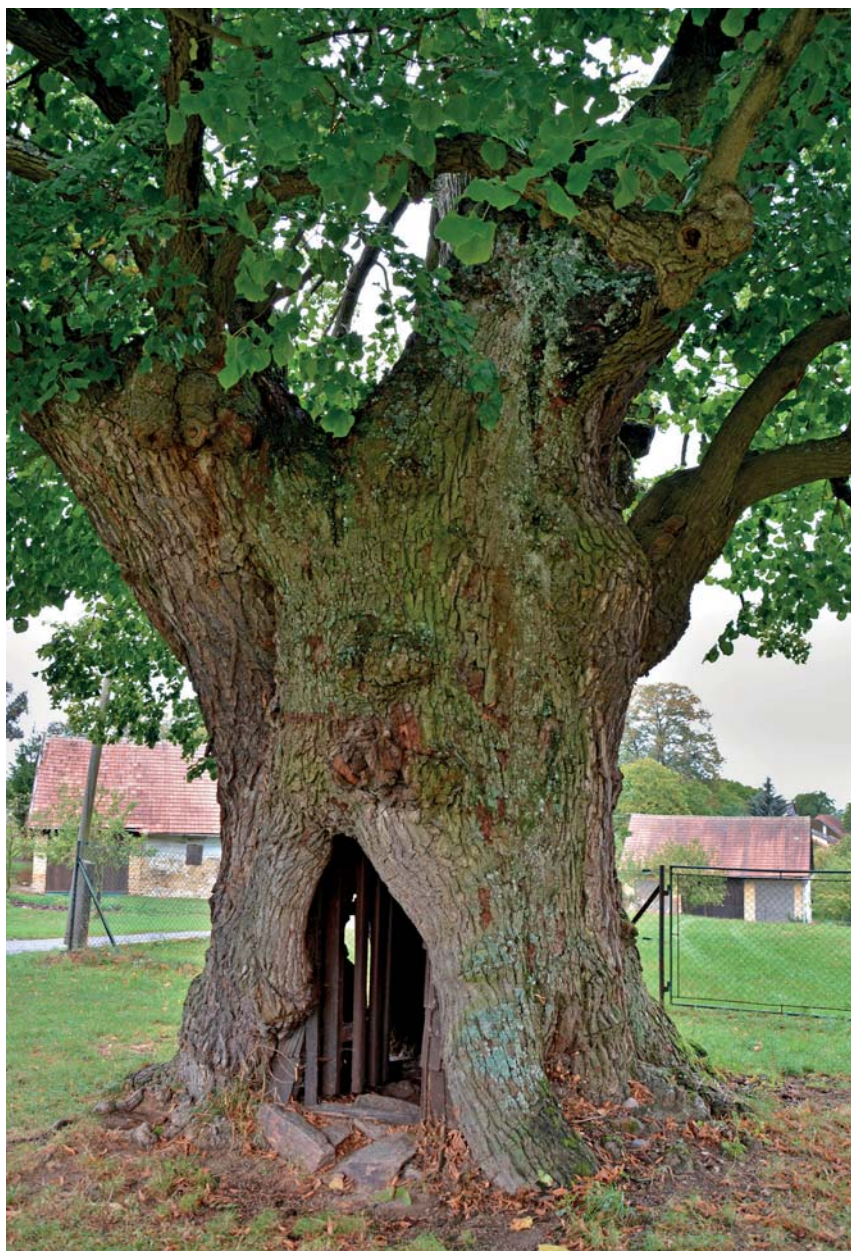
Obr. 18: Opalice – Opalický dub, okres České Budějovice

Obr. 19: Svídnice – Svídnická borovice, okres Rychnov nad Kněžnou, obvod kmenu 306 cm (2020)

Obr. 20: Třeboň – Krčínův „Čertův dub“, okres Jindřichův Hradec,
obvod kmenu 608 cm (2019)

Obr. 21: Lány – Navrátilova lípa, okres Havlíčkův Brod,
obvod kmenu 793 cm (2020)

Obr. 22: Lhoty u Potštejna – Horákův buk,
okres Rychnov nad Kněžnou

Obr. 23: Doksany – Dub u Umučeného, okres Litoměřice

Obr. 24: Náměšť nad Oslavou – Žižkův dub, okres Třebíč,
obvod kmenu 1038 cm (2020)

LITERATURA A PRAMENY

- Altman, N., *Posvátné stromy*. Volvox Globator, Ostrava. 2002
- Bureš, M., *Zpívající lípa*. Vysočina, Havlíčkův Brod. 1969
- Dvořák, St., *Pověsti Rychnovska*. Rychnov nad Kněžnou. 1939
- Erben, K. J., *Kytice*. SPN, Praha. 1973
- Emler, J. red., *Krása našeho domova*, ročník 9, č. 9, Svaz českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha. 1913, str. 148.
- Fischl, V., *Hovory s jabloní*. Hynek, Praha. 1999
- Frazer, J. G., *Zlatá ratolest*. Mladá fronta, Praha. 1994
- Grund, A., *K. J. Erben*. Melantrich, Praha. 1935
- Holan, V., *Strom kůru shazuje*. Československý spisovatel, Praha. 1979
- Holeček, J., *Naši I*, Topič, Praha. 1927
- Hrobař, F., *Staré a památné stromy na Rychnovsku*. Rychnov n. Kněžnou, Praha. 1940
- Hrobař, F., *Staré a památné stromy na Žambersku, Králicku a Rokytnicku v Orlických horách*. Praha. 1949
- Hrušková, M., Ludvík, B. *Paměť stromů*. Mladá fronta, Praha. 2006
- Hrušková, M., Ludvík, B., Turek, J., *Stromy se na nás dívají*. Fraus, Plzeň. 2003
- Hrušková, M., Turek, J., *Památné stromy I*. Silva Regina. 1995
- Hrušková, M., Turek, J., *Památné stromy II*. vlast. nákl., Praha. 2001
- Hrušková, M., Holečková, M., *Za památnými stromy Vysočiny, I*. Nakladatelství MH, Beroun. 2008
- Hrušková, M. Holečková, M., *Za památnými stromy Vysočiny, II*. Nakladatelství MH, Beroun. 2009
- Hrušková, M., Hössl, P., *Lípy vlídné i majestátní*. Kazda, Brno. 2021.
- Hrušková, M., Hössl, P., Turek, J., *Stromy vypravují*. Kazda, Brno. 2018
- Hrušková, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, Abonent ND, Praha. 2005
- Chadt-Ševětínský, J. E., *Staré a památné stromy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. doplněné vydání, Písek, 1913

- Jirásek, A., *Lucerna*. Odeon, Praha. 1957
- Jirásek, A., *Staré pověsti české*. 2. vydání, Odeon, Praha. 1970
- Jirásek, A., *Z mých pamětí I*. 5. vydání, J. Otto, Praha. 1932
- Jirásek, A., *Sebrané spisy XXIV/Stromy*. J. Otto, Praha. 1897
- Jirásek, A., *Domů a jiné obrázky*, J. Otto, Praha. 1930
- Kohák, E., *P.S.Pové*, ISV nakladatelství, Praha. 2002
- Klíma, I., *Jak daleko je slunce*. Portál, s.r.o., Praha. 2010
- Ludvíkovský J., *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Vyšehrad. Praha. 2012 (*Legenda mnicha Břevnovského*).
- Luffer, J., *Katalog českých démonologických pověstí*. Academia, Praha. 2014
- Mašínová, L., *Z dávných dob*. Severočeské nakladatelství, Liberec. 1969
- Michálek, J., *Památné stromy Karlovarského kraje*. Krajské muzeum KK. 2008
- Mikolášek, O., *Ortely a milosti*. Československý spisovatel, Praha. 1958
- Němcová, B., *Babička*. Česká graf. unie, Praha. 1916
- Němcová, B., *Sebrané spisy I, II, III*. Fr. Borový, Praha. 1939
- Nepil, F., *Dobré a ještě lepší jitro*. SNTL, Praha. 1990
- Neumann, St. K., *Kniha lesů, vod a strání*. Odeon, Praha. 1972
- Niederle, L, Saturník, Th., *Slovanské starožitnosti, Oddíl kulturní. Život starých Slovanů, dílu II.svazek 2*. Česká akademie věd a umění, Praha. 1934
- Nováková, T., *Z nejvýchodnějších Čech*. F. Popelka, Polička. 1898
- Palacký, F., *Dějiny národa českého*. Mazáč, Praha. 1939
- Palivec, V., *Křivoklátské pověsti*. Středočeské nakladatelství, Praha. 1971
- Prchal, J., Prchalová, E. *Pod Železnými horami*, DUHA Press, Havl. Brod. 2008
- Prchal, J., *Pilařova stráž*. Nakl. Jar. Nožička. 1948
- Profous, A., *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam*. ČSAV, Praha. 1950
- Renner, J., *Rakovnicko a Křivoklátsko v pověstech*. Praha. 1933
- Stehlík, L., *Země zamyšlená I, II, III*. Čs, spisovatel, Praha. 1966

- Schäfer, J., *Pohádky a pověsti. Česká literární Morava*, Brno. 1943
- Sobotka, R., *Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, obřadech a pověrách Slovanských*. Matice česká, Praha. 1879
- Vavák, J. F., *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816: (Kniha VI–VII (1810–1816))*. Karolinum, Praha. 2009
- Velenovský, J., *Stromy a lesy v okolí Mnichovic. Krása naší domoviny*, roč. 17, č. 2, Praha. 1925
- Voborník, J., *Julius Zeyer. Česká graf. unie*, Praha. 1907
- Vrba, J., *Kniha z přírody*, Nakl. L. Mazáč, Praha. 1936
- Vrba, J., *Les*. Česká graf. unie, Praha. 1948
- Wenig, J., *České pověsti*. Olympia, Praha. 1975
- Zeyer, J., *Radúz a Mahulena*. Šimáček, Praha. 1898

Časopisy:

- Krása našeho domova 1931. ročník 23, č. 8, str. 119.
- Krása našeho domova 1937. ročník 29 č. 1, str. 14–20.
- Krása našeho domova 1939. ročník 32, č. 9-10, str. 4.
- Krása našeho domova 1941. ročník 33, č. 9, str. 195.
- Krása našeho domova 1941, ročník 34, č. 1, str. 16.
- Krása našeho domova 1946, ročník 37, č. 5, str. 91.
- Krása našeho domova 1947. ročník 38, č. 1, str. 11.
- Krása našeho domova 1950. ročník 41, č. 9-10, str. 151.
- Ochrana přírody, roč. 25, Státní nakladatelství, Praha, 1970, str. 18.

Elektronické zdroje:

- www1: <https://pisnicky-akordy.cz/ozvena/strom>, cit. 25. 10. 2021
- www2: <https://www.stromroku.cz/finaliste/2019/Chudobinska-borovice>, cit. 25. 10. 2021
- www3: <https://www.stromroku.cz/finaliste/2014/opatovicka-borovice>, cit. 25. 10. 2021

Další literatura o stromech:

- Bartuška, V. a kol., *Staré památné stromy Třeboňska*. Němec-Veduta, České Budějovice. 2008
- Cílek, V., Mudra, P. a kol., *Vstoupit do krajiny*. Dokořán, Praha. 2004
- Cílek, V., *Krajiny vnitřní a vnější*. Dokořán, Praha. 2007
- Domin, K., *Velikáni říše rostlinné*. Jos. J. Vilímek, Praha. 1914
- Filip, L., *Keltská civilizace*. Academia, Praha. 1995
- Fowles, J., *Strom*. Volvox Globator, Praha. 2001
- Frazer, J. G., *Zlatá ratolest, druhá žeň*. Garamond, Praha. 2000
- Hageneder, F., *Stromy, velká kniha: duch stromů*. Fontána, Olomouc. 2003
- Hrušková, M., Michálek, J. *Podivuhodné stromy*, Euromedia, Praha. 2011
- Hrušková, M., Větvička, V. a kol. *Život se stromy*, Dokořán, Praha. 2017
- Chadt-Ševětínský, *Dějiny lesů a lesnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. T. Kopecký, Písek. 1913
- Klostermann, K., *V ráji šumavském*. Jos. R. Vilímek, Praha. 1926
- Kočovská, L., Vokrojová, R., Šobr, M. *Stromoknížka*. Svazek obcí Blatenska. 2003
- Kramer, S. N., *Mytologie starověku*. Orbis, Praha. 1971
- Krtička A., *Báje a pověsti z kraje Jiráskova*. Trutnov. 1925
- Maděra, P. a kol., *100 nejzajímavějších stromů Biosférické rezervace Dolní Morava*. Brno. 2007
- Máchal, J., *Bájesloví slovanské*. Votobia, Olomouc. 1995
- Michálek, J., *Památné stromy Plzeňského kraje*. Krajský úřad PK. 2010
- Michálek, J., *Staré a památné stromy jako svědkové zaniklých obcí v Karlovarském kraji*. Přírodní fenomény a zajímavosti západních Čech, s. 67–84, o. s. Mezi lesy, Prostiboř. 2010
- Mračanská, E., *Památné stromy Moravskoslezského kraje*. Krajský úřad MK. 2010
- Nauš, B., *Chráněné přírodní výtvoř v okrese Prachatice – stromy chráněné státem*. Odbor školství a kultury ONV, Prachatice. 1980
- Němec, B., *Rozprávanie o stromoch a lesoch*. Osveta, Martin. 1956
- Němec, J. a kol., *Památné stromy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Olympia, Praha. 2003

- Palivec, V., *Pověsti karlštejnského podhradí*, Středočeské nakladatelství Praha. 1970
- Pokorný, J., *Stromy*. Aventinum, Praha. 1998
- Profantová, N, Profant, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Libri, Praha. 2000
- Reš, B., *Památné stromy*. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha. 1998
- Stonawski, J., *Významné stromy LČR* in: Sborník referátů ze semináře, Lysice, 7. 5. 2004, Česká lesnická společnost, Praha, s. 22–24. 2004
- Šobr, M., *Ve stínu památných stromů „zemí zamýšlenou“*, seriál článků, Strakonicko. 2005
- Tábor, I., Reš, B., Součková, M. Záchrana genofondu památných stromů v Jihočeském a Východočeském regionu. *Acta Pruhoniciana*, č. 67: 84 s. 1998
- Tábor, I., Reš, B., Součková, M. Záchrana genofondu památných stromů v Západočeském regionu. *Acta Pruhoniciana*, č. 70, 68 s. 2001
- Tábor, I., Reš, B., Součková, M. Záchrana genofondu památných stromů v Severočeském regionu, *Acta Pruhoniciana*, č. 71, 60 s. 2002
- Tábor, I., Reš, B., Součková, M. Záchrana genofondu památných stromů v Jihomoravském regionu. *Acta Pruhoniciana*, č. 75, 96 s. 2003
- Tábor, I., Reš, B., Součková, M. Záchrana genofondu památných stromů v Severomoravském regionu. *Acta Pruhoniciana*, č. 76, 96 s. 2004
- Tábor, I., Reš, B., Součková, M. Záchrana genofondu památných stromů v hlavním městě Praze a ve středočeském regionu *Acta Pruhoniciana*, č. 78, 167 s. 2005
- Vlčková, J., *Encyklopedie keltské mytologie*. Libri, Praha. 2002
- Zíbrt, Č., *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Reprint, Academia, Praha. 1894

Jiné zdroje:

Bible, Český studijní překlad, Nakladatelství KMS, Praha. 2009

Časopis, Krása našeho domova roč. 1–42

Československá vlastivěda III, ČSAV Praha. 1959

Etnologické inspirace, mezinár. konference Česká lidová kultura a stř.
Evropa; Praha. květen 1996

Kosmova kronika česká, Svoboda, Praha. 1975

Popravčí kniha rožmberská

Paměť stromů – seriál České televize, 2002, Hrušková M., Ludvík, B.,
Turek, J., režie: Bedřich Ludvík

VÝZNAMNÉ STROMY

A JEJICH ZOBRAZENÍ MEZI NEHMOTNÝMI
PAMÁTKAMI NÁRODNÍ KULTURY

Autoři textů: PhDr. Marie Hrušková
doc. Ing. Luboš Úradníček, CSc.
Recenzenti: doc. Mgr. Jan Fabry
Mgr. Pavel Klvač
Autor kreseb: Jaroslav Turek st.
Autor fotografií: Pavel Hössl
Grafické zpracování: Jaroslav Turek

ISBN 978-80-7458-129-8

● Mendelova
● univerzita
● v Brně
●

MINISTERSTVO
KULTURY

ISBN 978-80-7458-129-8

9 788074 581298